

**VÄ'LDDKÅADDLÂNJI MIÂRKTEEI ARKEOLOOGLA
PÄÄI'Ķ/SÂÂ'J VARK -inventâsttmõõžž SOVA-lää'jj 3 § meâldlaž
pirrõsvaikktoõzzi ärvvtõõllmõš**

**Musealágádus
Museovirgádâh
Mu'zeikoontâr**

VÄ'LDDKÄÄDDLÂNJI MIÂRKTEEI ARKEOLOOGLA PÄÄI'K/SÂÄ'J VARK -inventâsttmõõžž SOVA-lää'jj 3 § meâldlaž pirrõsvaikktoõzzi ärvvtõõllmõš

Raajji: Teija Tiitinen & Teemu Mökkönen
Mu'zeikoontâr, Kulttuurpirrõskääzzkõõzz

Lää'kk kaart:

Vuõssmõs riâdd: Hauensuoli (Nu'kkẽžčue'II) (Gäddtarmen)(Kaisa Lehtonen, AKDG433:1, Arkeologia snimldõknorldõk, Mu'zeikoontâr); Ruõcc-čuä'lmm VARK-vu'vdd, päi'kk Patteri Katarina (Helena Ranta, AKDG6188:7, Arkeologia snimldõknorldõk, Mu'zeikoontâr).

Nu'bb riâdd: Kastelli Linnakangas (Vesa Laulumaa, AKDG6942:2, Arkeologia snimldõknorldõk, Mu'zeikoontâr); Vuânņamsââ'jj XXIX:3 (Tâ'vv-Leppävaara) (Eetu Sorvali, snimldõk 3338:12, KAMU Espoo gââradmu'zei); Uittamonsalmi (Pekka Kivikäs, K2336/04169, KõskkLää'dd mu'zei).

Kuälmad riâdd: Ravattula Ristimäki (Teija Tiitinen, AKDG5981:2, Arkeologia snimldõknorldõk, Mu'zeikoontâr); Jierstirova šee'llemkää'ppriâžldõõgg, päi'kk Seitakivenmaa (Petri Halinen, AKDG6960:1, Arkeologia snimldõknorldõk, Mu'zeikoontâr).

Musealágádus
Museovirgádâh
Mu'zeikoontâr

Siiskõs

1. Jää'dtummuš	1
1.1 Arkeolooglaž kulttuurä'rbb	1
1.2 Pirrõsärvvtõöllmõõžž čõõdtummuš	2
2. VARK-inventâ'sttem	2
2.1. Siiskõs, täävtõõzz da kõskkvuõtt jee'res plaanid.....	2
2.2. Inventâsttmõõžž vuâđ da tuejjumuš.....	4
2.3 Inventâsttmõõžž puäđõõzz vuä'nkânji	5
3. Vaaiktõõzzi ärvvtõöllmõõžž täävtõõzz da tuejjummuš	6
3.1 Ärvvtõllum pirrõsvaaiktõõzz	6
3.2 Ärvvtõöllmõõžž tuejjummuš	7
3.3 Pirrõsvaaiktõõzzi ärvvtõöllmõõžž pannaainâsvuõtt-tuejeeja.....	7
4. Vaaiktõõzzi ärvvtõöllmõõžž kõskksa puäđõõzz	8
4.1 Sosiaal'la vaaiktõõzz	8
4.2 Ekoloogla vaaiktõõzz	8
4.3 Kulttuurpirrõs- da kue'stelmvaaiktõõzz	10
4.4 Tällõõzzla vaaiktõõzz da vaaiktõõzz luâttväärai äü'kkummša	11
4.5. Meeraiõskksa vaaiktõõzz.....	12
4.6 Jee'res vaaiktõõzz	12
4.6.1 Inventâsttmõõžž vuõiggâdvuõttvaaiktõõzz	12
4.6.2 Vaaiktõõzz kää'vvtummša.....	13
4.6.3 Inventâsttmõõžž vaaiktõõzz jee'res mäddâânmõ'sše	15
5. Vaajtõsmäainai verddõöllmõš	16
6. Teâttkääiv	18

Meâlddõs 1. Õ'htekeässmõš vä'lddkââdlânji miârkteei arkeolooglaž paai'ki inventâsttmõõžž vaaiktõõzzi ärvvtõöllmest

1. Jää'dtummuš

Museokoontâr lij čöõdtam vä'lddkääddlânji miârkteei arkeolooglaž paai'ki (VARK) inventâsttmööžž ii'jji 2018–2022 ääi'j. Inventâsttmööžž täävtössân lij vuâmšed kulttuurhistoriallšânji da tu'tk'kummuž peä'lnn miârkteei vue'zz arkeolooglaž kulttuurää'rbest, koon seeiltummuš lij mie'rrmeäldlaž pukin äärmööžžin. Inventâsttmööžžâst meä'rtöllum päi'kkva'lljumšin lij mie'rren šöddâd primmum vä'lddkääddlaž vuu'diââ'nnemtäävtöözzi meäldlaž inventâsttmöššân, kää'tt ou'dad mäddââ'nnem plaanummuž keäll'jeei naa'lin vuu'did öhttneei äärvaid lokku vää'ldee'l.

Kulttuurpirrös-strategia toimmupijjâmplaanâst 2014–2020 pi'jješ täävtöözz, što *"Vä'lddkääddlânji miârkteei kulttuurpirrööžzin käunnai öhttnaž da ääi'jtäss'si'žžen önnum teätt, kää'tt kätt kulttuurkue'stlmid, rajjum pirrööžž da arkeolooglaž kulttuurää'rb."* Seamma plaanâst tuõdât še, što *"Museokoontâr veekk čöõđ vä'lddkääddlânji miârkteei arkeolooglaž kulttuurpirrööžzi meä'rtööllmööžž ee'jjest 2018 ää'ljee'l."* VARK-inventâ'sttem mie'rren lij tieu'dded täid täävtöözzid.

Tân čiolgtööžžâst ärvvtöölât VARK-inventâ'sttem pirrösvaaktöözzid. Ärvvtööllâm vuâddââvv plaani da prograammi pirrösvaaktöözzi ärvvtööllmest uvddum lää'jjest (SOVA-lää'kk, 200/2005) peäggum takai se'lvvtemöõlgtemvuõ'tte. SOVA-lää'jj 3 § mie'ldd plaanâst le'be prograammâst va'stteei ve'rğgneek'kest lij öõlgtemvuõtt äâ'nned huõl t'õst, što ha'ñkkööžž pirrösvaaktöözzid se'lvvtet da ärvvtöölât nokk valmštööllmööžž ääi'j, jös vuei'tet kiõččâd, što plaan le'be prograamm čöõđ viikkemest lie miârkteei pirrösvaaktööžž.

VARK-inventâ'sttem ärvvtööllmööžž leät čöõdtam SOVA-lää'jj 3 § vuâdald tön diõtt, ko inventâsttmööžžâst da tön puäđööžzin jie leäkku jiõččna vuõiggädvuõttvaaktööžž. Jös inventâsttmööžž priimât vä'lddkääddlaž vuu'diââ'nnemtäävtöözzi meäldlaž inventâsttmöššân, puä'tte tön vaaiktööžž ou'dde vä'lddkääddlaž vuu'diââ'nnemtäävtöözzi päai'k pannvuõ'i'ğgest kää'vvtummuž da tuâl'jõžmošttlää'jj nuäjain kiõtt'tööllâmvuâllsaž lää'ppaa'sši päai'k.

1.1 Arkeolooglaž kulttuurä'rb

Arkeolooglaž kulttuurä'rb lij Lää'ddjânnam puärrsummus kulttuurä'rb. Tööžž kuulli arkeoogla päai'k lie jee'resnallšem ooumažtoi'mmjummuž paažtööžž, kook kä'tte ääiglânji nu'tt 11 000 ee'jj äi'ğgpââ'j puärrsummus jiõŋŋpââ'j mâŋŋa leämmaž aaztööžžâst 1900-läägg aalg paai'kid.

Riikkan aaztööžž ouddhistoriallaš pooddid lij vuei'tlvaž tu'tk'keed täl'k arkeolooglaž paai'ki päai'k. Historiallaš ääi'j aaztööžžâst lie jäänab keerjla teätkääv eman mââimõs viidčue'd ee'jj ääi'jest. Historiallaš ääi'j aalgâst leämmaž kōskkääi'j keerjla teätkääv kiõtt'täl'le äâldmõsân vaaldšemvuõdlaž aa'sšid, lie to'b tääi'b seillam da kä'tte vä'lddvue'zzin täl'k siõm jânnamiõdlaž vue'zz Lää'ddjânnmest. Historiallaš ääi'j arkeoogla päai'k ä'ne se'st miârkteei kee'rjtekani teäđ, kää'tt ij leäkku vuâllamnalla da tu'tk'keemnalla ko tai paai'ki päai'k.

Arkeolooglaž kulttuurä'rbben nõõmtet nu'tt aunnsallaš ko še aunnsâ'ttem ooumažtoi'mmjummuž kiõjid mij pirrööžžâst. Šuurmõs vue'ss arkeolooglaž paai'kin lie tuâl'jõžmošttlää'jjin (295/1963) räâuhtum *põõšši tuâl'jõžpaažtööžž*, kook lie tuâl'jõž ooumažtoi'mmjummuž šöddeem kue'stlmest le'be määdast le'ddi kiõj, riäddöõvmmööžž le'be raajâlm. Jee'res tuâl'jõžpaažtösrekisteera ruõkkum arkeoogla päai'k lie vä'lddvue'zzin o'dinakai tä'vvri *kaunnâmpääi'k*, *vuei'tlvaž tuâl'jõžpaažtööžž* da *jee'res kulttuurä'rbbpääi'k*¹. Tuâl'jõžpaažtösrekisteerest lie öhttsi'žže nu'tt 61 000 arkeolooglaž päi'kked, koin nu'tt 36 000 lie põõšši tuâl'jõžpaažtööžž.

¹ Tuâl'jõžpaažtösrekisteer jee'res ko põõšši tuâl'jõžpaažtössân kuulli päai'k lie še *jaukkuum põõšši tuâl'jõžpaažtös* (ij räâuhtum), *luâttsââ'jj* da *jee'res päi'kk*.

Fittös	Meärtelm
põõssi tuäl'jõžpaa33tõs	tuäl'jõž ooumažtoi'mmjummuž šõddeem kue'stlmest, mäaddast le'be čää'33est le'ddi tuäl'jõžmošttlää'jj (295/1963) räahtem kiõj, riaddõvvmõõžž le'be raajâlm
kaunnâmpäi'kk	tä'vver kaunnâmpäi'kk, kââ'tt ij õhttân le'be koon jeät leäkku veâl pâsttam õhtted põõssi tuäl'jõžpaa33tõõzzid le'be jee'res arkeolooglaž paa33tõ'sse
vuei'tlvaž tuäl'jõžpaa33tõs	teâdees peä'lnn tä'rčkstëkani le'be pannciõlgg päi'kk; ouddmiärkkân oummi i'lmtem pääi'k, koid arkeoloog ij leäkku veâl tä'rčkstam luâđast
jee'res kulttuurä'rbbpäi'kk	õõu'dmõssân 1800-lââggast da 1900-lââgg aalgâst leämmaž paa33tõõzz, kooi seeiltummša lij mäinn tõi miärktõõzz da kulttuurä'rbbäärvai diõtt

Hâ't arkeolooglaž paai'kid ââ'net takainalla jeä'rben materiaal'laž kulttuur jee'resnallšem paa33tõssân, vue'ss põõssi tuäl'jõžpaa33tõõzzin ooudast aunnsâ'ttem kulttuurä'rb. Näkam pääi'k lie ouddmiärkkân luâttpäi'k, koid õhtne âskkmõõžž le'be päiklaž maainâsä'rbbvuõtt (maainâspäi'k, palvvpäi'k, palvvkie'dj).

Arkeoloogla pääi'k lie o'dinakai da ränn'jeäkkaz. Õ'httešt prâppääm pääi'k jeät ni kuä'ss vuâittu maaccted. Täujja kuäivvmivui'm tu'tkkuum kuâsttjeei rajjsid mâ'te ouddmiärkkân äuddmu'vrrmid sää'ttet ou'dabnalla tu'tkkummši mâŋŋa, da te'l tu'tkkummšest tuõttvuõđâst prâppääm arkeolooglaž rajjâz põõrgât maaccted vuäka, ko'st tõn õhttvuõđ pirrõõtti kue'stlma vuei'tet šeä'stted.

1.2 Pirrõsärvvtõõllmõõžž čõõđtummuš

SOVA-läâ'jj (lää'kk ve'rgõgnii'kki plaani da prograammi pirrõsvaaiktõõzzi ärvvtõõllmest) meâldlaž pirrõsvaaiktõõzzi ärvvtõõllmin oudlkââ'stet VARK-inventâ'sttmest šõddi pirrõsvaaiktõõzzid da puu'tet ou'dde jee'resnallšem tõi õhttnee kiõččâmkuu'lmid. Seämmast uu'det teâđ inventâsttmõõžž čõõđ viikkmet da veeideet takai teâttmõõžž arkeolooglaž kulttuurä'rb luândast di tõõzz õhttnee äärvain. Vaaiktõõzz, koid ärvvtõõlât, lie SOVA-läâ'jj 2 §:st jurddum pirrõsvaaiktõõzz jm. oummid, õutstõõzzid da tallu.

Pirrõsvaaiktõõzzi ärvvtõõllmõõžž plaaneen jä'rjsteš pirrõsministeriain sagstõõllmõõžž, ko'st VARK-inventâ'sttemha'ŋkkõõzz pu'htteš ou'dde ministeria oudstee'jid da mõ'nneš čõõđ pirrõsärvvtõõllmõõžž tää'rkmõs vue'zzid tõi čõõđ viikkâmnaa'livui'm. Säbbrest tuõ'tteš, što ha'ŋkkõõzz SOVA-ärvvtõõllmõõžž lij vuei'tlvaž čõõđted SOVA-läâ'jj 3 § meâldlânji.

Pirrõsvaaiktõõzzi ärvvtõõllmest lij va'sttääm Museokoontâr da tõn lij leämmaž ohje'mmen joukk, ko'st lie leämmaž oudsteei mä'ttõs- da kulttuurministeriast, pirrõsministeriast, Meä'cchalltõõzzâst, Kâ'ddleettast, vooudlaž vasttõsmuseoin da Lää'ddjânnam arkeolooglaž sie'brest.

2. VARK-inventâ'sttem

2.1. Siiskõs, täävtõõzz da kõskkvuõtt jee'res plaanid

Tuäl'jõžmošttlää'jj (MML 195/1963) 1 § nuäjain põõssi tuäl'jõžpaa33tõõzz lie vuõ'õggest lää'jj nuäjain räahtum. Tuäl'jõžmošttlää'jj lââ'ssen tää'rkmõs arkeolooglaž kulttuurä'rb seillmõ'sše vaaikteei

lää'kk' lij mäddââ'nnem- da raajjâmlää'kk' (MRL 132/1999), kää'tt oudald tuâl'jõžpaa33tõõzzi lokku välldmõõžž da tõi seillmõõžž staanummuž mäddââ'nnem plaanummšest.

Vä'lddkääddlânji miärkteei arkeolooglaž paai'ki inventâ'sttem vuâđđâäv vâ'lddkääddlaž vuu'diââ'nnemtäävtõõzzid (MRL 24 §), kook lie vue'ssen mäddââ'nnem- da raajjâmlää'jj meâldlaž vuu'diââ'nnmõõžž plaaneemriâžldõõggâst. Tõi vuõss-sâjjsaž mie'rren lij ainsmâ'tted, što vâ'lddkääddlânji miärkteei aa'sšid vää'ldet lokku kää'vvtummšest da jee'res mäddââ'nnmõõžž plaanummšest. VARK-inventâ'sttem täävtõssân lij leämmaž viikkâd čõõđ vâ'lddkääddlaž inventâsttmõõžž, koon puä'det e'tk'keed vâ'lddkääddlaž vuu'diââ'nnemtäävtõõzzi ju'rddem ve'rğgnekinventâsttmõššân. Inventâsttmõõžž priimm'mõõžžâst vâ'lddkääddlaž vuu'diââ'nnemtäävtõõzzi meâldlaž inventâsttmõššân tu'mmai riikksuâvtõs.

VARK-inventâ'sttmest leät meä'rtõöllâm Lää'ddjânnam miärkteei arkeolooglaž paai'kid lokku vää'ldkani Ålaand mäddkää'dd, koon vuu'dest toi'mmjet Ålaand jiõččvâaldâšmlää'jj (1144/1991) da mäddkää'ddlaa'jji meâldlânji. Täävtõssân lij leämmaž vuâmmšed kulttuurhistoriallšânji da tu'tk'kummuž peä'lnn ärvsaž arkeolooglaž paai'kid, kooi pääi'k Lää'ddjânnam jee'res vuu'di ouddnummuš da jii'jjesnallšemvuõđ lie identifâ'sttemnalla. Täävtõõzzi meâldlânji VARK-pääi'k tuejje ääiglânji, vooudlânji da tuâl'jõžpaa33tõstyyppi mie'ldd nu'tt ka'tti koov ko vuei'tlvaž riikkan arkeolooglaž kulttuurää'rbest.

Paai'ki ärvvtõöllmest leät smiõttâm tõn, mii lij pääi'k arkeolooglaž le'be kulttuurhistoriallaš miärktõs, le'be mõõn puârast juõ'kk' päi'kk' pohtt ou'dde jii'jâs äi'ğğpâ'j eettmõõžžid, prosee'ssid da šõddmõõžžid. Ärvvtõöllmest leät välldam lokku pääi'k seillamvuõđ, tu'tk'kummuša vuâđđõõvvi äärv da potentiaal, päi'kk'tyypp vooudlaž le'be vâ'lddkääddlaž takaivuõđ di pääi'k arkeolooglaž määnghämmsažvuõđ. Vuâmmšummuž leät kiddâam še pääi'k miärktõ'sse vue'ssen ä'lddpirrõõzzâst da kue'stlmest.

Miärktee'jen meä'rtõllum arkeoologla pääi'k lie õõut le'be määng arkeolooglaž pääi'kest tuejjuum VARK-vuu'd, kook hiâlpte da já'ttlâ'tte tuâl'jõžpaa33tõõzzi suõjjlummuž ohjjei ve'rğgnii'kki tuâj. Tõi mie'rren lij ohjjeed mäddââ'nnmõõžž nu'tt, što VARK-vuu'di da tõin le'ddi arkeolooglaž paai'ki kovvõõzzin čuä'jtum vâ'lddkääddlânji miärkteei jiõččvuõđid da äärvaid vuei'tet staaneed da seeilted pue'tti puõlvvõõggid. Vâ'lddkääddlânji miärkteei arkeoologla pääi'k da VARK-vuu'd, koin täk pääi'k lie, po'hte mäddââ'nnmõõžž plaanummuša oudlkâ'sttemvuõđ.

Va'stteei vâ'lddkääddlaž ve'rğgnekinventâsttmõõžžid leät ju'n ääi'jben tuejjâam rajjum kulttuurpirrõõzzin (RKY, ee'jjest 2010) da ärvsaž kue'stelmvuu'din (VAMA 2021). Inventâ'sttmid âlgg vâ'ldded lokku da tõin ou'dde puhttum äärvai seillmõõžž âlgg ou'deed mäddkoo'ddi plaanummšest, koo'ddi kää'vvtummšest da riikk ve'rğgnii'kki toi'mmjummšest. Čiõlgtõõzzâst meä'rtõllum vuu'did âlgg pu'htted ou'dde mäddkâ'ddkaa'vin da tõid âlgg kiõtt'tõöllâd vuu'diââ'nnmõõžž plaanummuž vuâlggsââ'jjen.

VARK-inventâ'sttem ko'rvvad čiõlgtõõzz ouddhistoriallaš suõjjlemvu'vddobvuõđin, koon sii'skkaa'sšiministeria tuejiti ee'jj 1983 (*Valtakunnallisesti merkittävät esihistorialliset suojelualuekokonaisuudet. Sii'skkaa'sšiministeria, kää'vvttem- da raajjâmjuâggas, teäđtummuž 3/1983*).

VARK-inventâ'sttem tiuddad jee'res kulttuurärbba õhttneei vâ'lddkääddlaž inventâsttmõõžžid puu'tee'l tõõzz kiõččâmkuu'lm, kää'tt kätt âlddsin 11 000 ee'kked Lää'ddjânnam mõõnnâmääi'j. Arkeoologla pääi'k ää'vee kuâsttmõõžžid tõõzz, mä'htt da mõõzz rajjum kulttuurä'rbb da kulttuurkue'stelm lie siõmmnai šõddâm da mottjam nâkmen ko tøk ân'jõžääi'j lie.

VARK-inventâ'sttem vuâlggsââ'jjen da täävtössân lij puu'tted vä'lddkââddlaž vuu'diââ'nnemtäävtöõzzi meâldlaž vä'lddkââddlaž inventâsttmöõžž. Nu'tt Lää'ddjânmmest ko še meeraikõskksânji mäddâânnmööžž veahssmõš lij tuejjäm vie'lt'te'mmen meä'rtöõllâd arkeolooglaž kulttuurää'rb miärkteei da jeä'rben seeiltem ärvvsaž vue'zzid, kooi seillmööžž staanummuž älgg vä'ldded vuâlggsââ'jjen puk mäddââ'nnemplanummšest.

European Archaeological Council (EAC) le'be euroopplaž arkeolooglaž kulttuurää'rb valdšmest va'stteei organisaatioi suävtõs lij välddam õhttân njoonašha'ñkkõssân tuejjeed paai'ki äärvtummsa õhttneeï vuâ'pstummuž. VARK-inventâ'sttem lij mie'ldd ha'ñkkõõzzâst da tõi'st vuâžžum kiõččlâsttmöõžžid puu'tet ou'dde veiddsab euroopplaž äärvtemtuâj vue'ssen.

VARK-inventâ'sttem tuärjjad še Euroopp suävtöõzz arkeolooglaž kulttuurää'rb suõjjlummuž kuõskki õõlmâs-suâppmööžž (riikksuâppmõš 26/1995) tiu'ddepiijmmööžž. Tõn mie'ldd suâppivue'sspeâl' čõnnâ'tte suävted õ'hhte da õhtteed arkeolooglaž da mäddâânnmööžž planummuž taarbid. VARK-vuu'di vuâmmšummuš pohtt tääzz oudlkâ'sttemvuõđ da sojlvâtt ha'ñkkõõzzi planummuž da čõõđ viikkmöõžž.

2.2. Inventâsttmöõžž vuâđ da tuejjumuš

Vä'lddkââddlaž vuu'diââ'nnemtäävtöõzzi meâldlânji ha'ñkkõs lij nõõmtum inventâsttmöõšsân, leâša takainallšem arkeolooglaž inventâsttmöõžžâst čõ'rsteel' tuâjast jeät leäkku ooccâm ođđ arkeolooglaž paai'kid luâđast. VARK-inventâ'sttemest leät möõnnâm čõõđ da äärvtam ju'n ouddâl tobddum paai'kid. Reâuggamvuâđđan leät âânnam Museokonttâr tuõ'll'jem vä'lddkââddlaž tuâl'jõžpaažžtõsrekistee'r, koozz leät ruõkkâm taarbšum päi'kkmeâldlaž teâđaid da ärvvtöõllmööžžid päai'k miärkkälvuõđâst vuâđtöõllmööžžeesvui'm.

Museokonttrest ha'ñkkõõzz proje'ktjoukk va'sttii inventâ'sttempodd čõõđ viikkmet õhttsažtuâjast Museokonttâr Kulttuurpirrõskäâzzkõõzz-juâkksin da vooudlaž vasttõsmuseoi kulttuurpirrõstuâjain va'stteei arkeoloogivui'm. Meä'cchalltöõzz arkeoloog vuässõ'tte inventâ'stma Meä'cchalltöõzz vaaldšmem vuu'din le'ddi paai'ki vue'zzeld.

Inventâ'sttemtuâjj da paai'ki va'lljeemprose'ss oudne vasttõsmuseoi täimmvuu'di meâldlânji. Täimmvuu'd va'sttee mäddkoo'ddid pe'ce Uusimaa-vuu'dest da Lappist, koin vasttõs lij juõkkum määng vasttõsmuseo kõõsk.

Vuâđđ	Paai'ki mie'rr	Čiõlgtõs
Tuâl'jõžpaažžtõsrekistee'r räauhtemklass 1	nu'tt 3700	klasstõõllmööžž ââ'nnmest luõ'ppeš ee'jj 2014
<i>Maiseman muisti – valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset</i> -čõõđtöõzz päai'k	351	Museokoontâr 2001
Haag õõlmâs-suâppmööžž meâldlaž meersânji miärkteei kulttuurjällmööžž logstõõgg päai'k	134	HAAG – 2013, logstõk lij õinn valmštõõllâm vue'lñn
Unesco maai'lmä'rbbpäai'k	4	-
Mäddkâ'ddkaa'vid mie'rkkuum mäddkââddlânji ärvvsa päai'k	nu'tt 600	-

Ha'ñkkõõzz aalgâst tuâl'jõžpaažžtõsrekistee'r paai'kin no'rreš vuâđdaunstöõzz, koon ääi'jab paai'ki äärvtum aunstöõzz tuejje: tuâl'jõžpaažžtõsrekistee'r räauhtemklaass 1 päai'k (klasstõõllmööžž ââ'nnmest luõ'ppeš ee'jj 2014), *Maiseman muisti – valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset* -čõõđtöõzz päai'k (Museokoontâr 2001), Haag õõlmâs-suâppmööžž meâldlaž meersânji miärkteei

kulttuurijällmõõžž logstõõgg pääi'k, Unesco maai'lmä'rbbpääi'k da mäddkå'ddkaa'vid mie'rkkuum mäddkåaddlânji ärvvsa pääi'k.

Määng pääi'k lie mie'ldd määng vuâdđaunstõõžžâst. Pukvee'zz inventâsttmõõžž si'll'jum vuâdđaunstõs lij âannam se'st 4024 põõšši tuâl'jõžpaa33tõssâd. Tât va'sttad 11 % (n = 35299, 24.1.2022) pukin tuâl'jõžpaa33tõsrekistee'r põõšši tuâl'jõžpaa33tõõžzin. Vuâdđaunstõõžzi lââ'ssen äärvtemprosee'ssest mie'ldd leämmaž paai'kin 13 % (n = 759) va'ldeš mie'ldd valmštõöllâmpoodd ä'sštobddjivui'm čõõdtum sagstõöllmõõžž da äu'kkuum tuäggaunstõõžzi vuâdald. Obbvuõdstes ha'ñkkõõžž äärvtemprosee'ssest le'jje mie'ldd 14 % (n = 4783) pukin rekisterõsttum põõšši tuâl'jõžpaa33tõõžzin. Äärvtemtuõjju vuässõ'tte pä'jjel 50 arkeoloog, kook oudste jee'res organisaatioid.

2.3 Inventâsttmõõžž puäđõõžž vuä'nkânji

Inventâsttmõõžž puäđõõssân meä'rteš 1011 VARK-vu'vdded, koin lie õhttsi'žže 1392 VARK-päi'kked. Pääi'k lie leämmaž ââ'nnmest jionjnpââ'j mââipeä'lnn pue'tti pionee'raaztõõžž ääi'jest (ää'ljee' 9000–8000 oâa.) 1900-lââgg aalg räija (mäa.). Mie'ldd le'ddi arkeoloogla pääi'k lie vä'lddvue'zzin tuâl'jõžmošttlaa'jjin (MML 295/1963) räauhtum *põõšši tuâl'jõžpaa33tõõžž*. Mie'ldd lie tai lââ'ssen nellj *jee'res arkeolooglaž kulttuurä'rbbpääi'k*, kook jie leäkku nuõrr äâ'jjez diõtt tuâl'jõžmošttlaa'jjin räauhtum.

Inventâsttmõõžžâst meä'rtum VARK-pääi'k oudste 2,3 % pukin tuâl'jõžpaa33tõsrekisteera ruõkkum arkeolooglaž paai'kin.

VARK-vuu'd	1011 kpl
VARK-pääi'k	1392 kpl
VARK-vuu'di õ'httela'skkuum vu'vddšorradvuõtt	8214 ha
VARK-vuu'di vu'vddšorradvuõtt, kõskkärvv	8,13 ha
VARK-vuu'di vu'vddšorradvuõtt, mediaan	1,14 ha
VARK-vuu'di vu'vddšorradvuõtt, vaajtõöllâmkõskk	0,002–2334 ha

Taullõk: VARK-vuu'di vuâdđteäđ da tobdlõklââgg.

VARK-vuu'd	kpl	%	Arkeoloogla pääi'k, kpl
Tuâl'jõžpaa33tõsrekistee'r meâldlaž VARK-vu'vdd	958	95 %	1236
<i>õhtt arkeolooglaž päi'kk</i>	843	-	-
<i>määng arkeoloogla pääi'k</i>	115	-	-
Tuâl'jõžpaa33tõsrekistee'rest čõ'rstei VARK-vu'vdd	53	5 %	156
<i>õhtt arkeolooglaž päi'kk</i>	28	-	-
<i>määng arkeoloogla pääi'k</i>	25	-	-
õhttsi'žže	1011	100 %	1392

Meä'rtum VARK-vuu'd va'sttee vä'lddvue'zzin tõin le'ddi põõšši tuâl'jõžpaa33tõõžzi vu'vddrajjõõžid. 24 VARK-vu'vdded, koin lie 24 arkeolooglaž päi'kked, lie meä'rtum uu'ccben ko tuâl'jõžmošttlää'jj räauhtem põõšši tuâl'jõžpaa33tõõžž vuu'd lie. 29 VARK-vu'vdded, koin lie 132 arkeolooglaž päi'kked, lie meä'rtum veiddsubun ko tuâl'jõžmošttlää'jj räauhtem põõšši tuâl'jõžpaa33tõõžzi vuu'd lie. Mââibuž VARK-vuu'din lij kõõččmõõžžâst määngain palddlõs VARK-paai'kin šõddi obbvuõtt le'be

VARK-päai'k õouti mie'ldd, kooi õhttvuõdâst obbvuõd le'be õout päai'k äärvai staanummuš kai'bbai veidsab â'lddpirrõõzz lokku välldmõõžž ko arkeolooglaž päai'k tuâl'jõžpaa33tõsvu'vdd lij.

3. Vaaiktõõzzi ärvvtõõllmõõžž täävtõõzz da tuejjummuš

3.1 Ärvvtõõllum pirrõsvaaiktõõzz

Pirrõsvaaiktõõzzi ärvvtõõllmest täävtõõssân lij se'lvvted tøn, lie-a VARK-inventâ'sttem čõõd viikkmet pirrõsvaaiktõõzz da jõs tõid vuâmmšet, de se'lvvtet tøn, mõõn miârkteei tæk vaaiktõõzz lie. Vuâlgsââ'jjen lij leämmaž analyys tõ'st, mä'htt ânn'jõžvue'kk (vaajtõsmäinn 0) mottai, jõs inventâsttmõõžž tuejjeet (vaajtõsmäinn 1).

VARK-vuu'din lie mie'ldd õhttsi'žže 1392 arkeolooglaž päi'kked. Täin 1388 lie tuâl'jõžmošttlää'jj ju'rddem da räahtem põõšši tuâl'jõžpaa33tõõzz. Täin paai'kin lij ra'vves vuõiggâdvuõdlaž sââ'jj ju'n jeä'rab sââ'jtää, mõõn vä'lddkââddlaž vuu'diââ'nnemtäävtõõzz po'htte mie'ldes. Tuâl'jõžmošttlää'jj räahtem paai'ki lââ'ssen VARK-inventâ'sttem paai'kin lie mie'ldd nellj vä'lddkââddlânji miârktõõzzâz peä'lnn ärvvsi'žžen meä'rtõõllum jee'res arkeolooglaž kulttuurä'rbbpäi'k, kook jie leäkku nuõrr ââ'jjez diõtt tuâl'jõžmošttlää'jj räahtem. Täin paai'kin kue'htt lie čäcca vuäjjam käärab, õhtt muõrriil tuejjummuš vääras rajjum mäddäu'ddvu'vdd da õhtt meä'ccvestmõ'sše õhttnei määngain skoottäidain šõddi keä'dõggraajâsobvuõtt.

Mätam VARK-vuu'did leät meä'rtam veidsab vu'vddrajjõõzz ko mõõn tuâl'jõžmošttlää'jjin lij räahtum. Näkam VARK-vuu'd lie õhttsi'žže 29 da tõin lie 132 arkeolooglaž päi'kked. Täin veidsab vu'vddrajjõõzz õhttee takainalla määngid palddlõs seämma obbvuõ'tte kuulli arkeolooglaž paai'kid, da te'l paai'ki tuâl'jõžpaa33tõsvuu'di kõ'skkē paa'cci vuu'd seillmõš obbvuõttân lij miârkteei obb VARK-vuu'd äärv seillmõ'sše. Ooudpeä'lnn kovvuum nelljan arkeolooglaž kulttuurä'rbbpäi'kest da 29 tuâl'jõžmošttlää'jj räahtem vu'vdded veidsab VARK-vuu'dest puä'tte lee'd ânn'jõžvuâkka ve'rddee'l mäddâannmõ'sše õhttnei õdđ räâ'jtõõzz. Tõin vuäi'tte lee'd še tällõõzla vaaiktõõzz. Nuu'bb peä'lnn VARK-vuu'd vuäi'tte seämmast šõddeed õdđ vuäittmõõžžid jeä'rbi mie'ldd virkkõõvvâmânnmõ'sše. Vaaiktõõzz lie kuuitâg ooccanj paai'ki siõm vu'vddšorradvuõdi diõtt.

	VARK-vuu'd, kpl	Arkeoloogla päai'k, kpl
Tuâl'jõžpaa33tõsvuu'd <u>uu'ccben</u> rajjuum VARK-vu'vdd	24	24
Tuâl'jõžpaa33tõsvuu'd <u>veiddsubun</u> rajjuum VARK-vu'vdd	29	132

SOVA-lää'jj pirrõsvaaiktõõsfi'ttõs lij veeidas kää'ttee'l ä'rbbvuõdlânji fi'ttjum pirrõsvaaiktõõzzi lââ'ssen še määngid jee'res jie'llemvuudid õhttnei vaaiktõõzzid. Lää'jj mie'ldd pirrõsvaaiktõõzz vuäi'tte ohjjõõvvâd tiõrvâsvuõ'tte, jie'llemâârmõõžžid, maaššâmvuõ'tte, naroo'de da aunnsallaš jällmõ'sše. Vaaiktõõzz vuäi'tte lee'd vuõigg le'be pannvuõigg vaaiktõõzz, da tõk vuäi'tte lee'd seämma-äiggsânji nu'tt miõttlõs (ääu'k) ko še kiiõldla (hääit) vaaiktõõzz. Lää'ssen vaaiktõõzz vuäi'tte lee'd tää'vtõõllum le'be tää'vtõõlkani.

Vä'lddkääddlânji miärkteei arkeolooglaž paai'ki inventâsttmööžž vuõigg da pannvuõigg vaaiktöözz pirrõ'sse leät ärvvtööllâm kõskkvuõđâst:

1. Oummi tiõrvâsvuõ'tte, jie'llemäärrmööžžid da maaššâmvuõ'tte
2. Maddu, čaa'zzid, aimmu, äimmõ'sse, šââddaid, jeäl'jid da luâđ mäânghämmsažvuõ'tte
3. Aassâmka'ddrajjsa, rajjum pirrõ'sse, kue'stlma, gââradko'veve da kulttuurärbba
4. Luâttväärâi äu'kkummša

Vaaiktöözz leät ärvvtööllâm lââ'ssen peäggum tuejjejai kõskknaž vuârrvaaiktemkõskkvuõđid da tõi õhttumšin šõddi nu'tt sarnnum nârrjeei vaaiktöözzid (SOVA-asetõs 4 § päi'kk 6). Vaaiktöözzid leät ärvvtööllâm kõskkvuõđâst töõzz, tuejjeet-a inventâsttmööžž (vaajtõsmäinn 1) avi kuâđčeš-a tõi tuejjeekani (vaajtõsmäinn 0).

3.2 Ärvvtööllmööžž tuejjumuš

Pirrõsvaaiktöözzi ärvvtööllmõš vuâđđâäv ann'jõžvue'jj tä'rkstööllma da ärvvtööllma tõi'st, mä'htt VARK-vuu'di lokku välddmõš puätt pue'ttiäi'j vaaikted tõi pirrõ'sse. VARK-inventâ'stem pirrõsvaaiktöözzi ärvvtööllmest leät jää'kkam jäänaš seämma maall, koon leät äännam VAMA 2021 -inventâ'stmest. Tãn čâuddmõ'sše šõ'ddeš tõi diõtt, što tõi le'čče kõskkneez ve'rddeemnalla. Vaaiktöözzi ärvvtööllmööžž no'rreš keâđda 2022, leäša tõi leät tuejjääm siõmmnai siõmmnai kee'jjmie'ldd ha'ñkkõõzz ääi'j, ko leät va'lljääm paai'kid. Tõi leät tuejjääm jeä'rben tõi poodd, ko leät tä'rkstööllâm paai'ki pirrõõzzid da kää'vtemvue'jj. Museokonttâr VARK-tuâji-joukk lij tuejjääm vaaiktöözzi ärvvtööllmööžž. SOVA-čiolgtõõzz puä'det tiuddeed ha'ñkkõõzz looppâst, ko kuullmööžž leät čõõđtam da tõi vuei'tlvaž vaaiktöözzid paai'ki va'lljumšid leät čõõđtam.

VARK-inventâ'stem ärvvtööllmest vaaiktöözzid leät ärvvtööllâm kvaliteettlânji. Ärvvtööllmööžž puäđõõzz lie raportõsttum taullõkkân nu'tt, što leät klasstööllâm jee'res vaaiktöözzid täimmsuõ'rji mie'ldd. Vaaiktöözz muttâz da šorradvuõđ taullõõggâst kovveet viidpuärddsaž kvalite'ttceäkkõkärvtööllmin (++ , + , 0 , - , --), koon tiuddeet vuä'nkõs säänlaž kovvõõzzin. Tõi lââ'ssen ärvvtööllum inventâsttmööžž puu't'em pirrõsvaaiktöözzin leät tuejjääm veiddsab säänlaž kovvõõzz täimmsuõ'rji mie'ldd. Ärvvtööllmest neutraal 0 uu'det vue'jjest, ko'st muttâz ann'jõžvuäkkä ve'rdde'e'j jie leäkku vue'rddemnalla. Negatiivli'žžen ärvvtööllum muttsid õlmeet miinusmiärkin (-) da positiivlaž muttsid plusmiärkin (+). Õht miärkk kovvad vää'nn muttâz da kue'htt miärkk kovvee miärkteei muttâz.

Pirrõõzz vue'ssvuu'd, koid ärvvtöõlât, lie miälggâd jîännai, da ärvvtööllmööžž vuâđđan leät analysâsttam pirrõstyyppei mie'ldd pirrõõzzid, ko'st VARK-vuu'd lie. VARK-vuu'di vue'zzeld teätkäivvan leät vä'lddvuäkkõõzz mie'ldd äännam Museokonttâr tuõ'll'jem tuäl'jõžpaa'zõtõsrekistee'r da Museokaart karttaunstõõzzid (mäddkaart, äimmsnimldõõgg, ve'nnčuõvvkeu'nkallaš laserkovvummša vuâđđõõvvi õllâdvuõttmaall).

3.3 Pirrõsvaaiktöözzi ärvvtööllmööžž pannaainâsvuõtt-tuejjeja

VARK-vuu'di jõnn låäkkmie'rr, siõm vu'vddšorradvuõđ da säjddõõttmõš jee'resnallšem pirrõõzzid pirr Lää'ddjânnam vaigsmâ'tte päi'kkmeâldlaž ärvvtööllmööžž tuejjumuš. Tuejjeem tää'zzest pirrõsvaaiktöözzi ärvvtööllmööžž tuejjeet takai tää'zzest.

Õõt VARK-vuu'd vaaiktõs jiijjâs pirrõ'sse lij samai u'cc. Lââ'ssen vä'lddvue'ss VARK-vuu'din (97,6 %) lij ju'n tuäl'jõžmošttlää'jj suejjeem, da tõi diõtt arkeolooglaž päi'k äärvtumuš VARK-päi'kken ij šõõddât ođđ pirrõsvaaiktöözzid ko tõi vuõ'jjin, koin päikka le'be paai'kid meä'rtum VARK-vu'vdd lij tuäl'jõžmošttlää'jj räauhtem vu'vdded veiddsab.

Ko pirrõsvaiktõõzzi ärvvtõõllmõš lij čõõđtum kvalite'ttceäkkõõggin, puäđõõzzid ij leäkku vuei'tlvaž ärvvtõõllâd numeerlânji da vaaiktõõzzi ärvvtõõllmõš pääcc mätam mie'rin panntä'rĳken. Ärvvtõõllmõš lij leämmaž hiälpmõs, ko leät mõõnnâm čõõđ VARK-vuu'di vaaiktõõzz ve'rdee'l töid ju'n le'ddi vuákka tõi vuu'di vue'zzeld, koin VARK-vu'vdd lij ju'n obbvuođstes tuäl'jõžmošttlää'jj räahtem vuu'dest (97,1 % VARK-vuu'din, 90,5 % VARK-paai'ĳin). Tai meä'rtõõllmõš VARK-vu'vdden ij šõõddât päikka ođđ vaaiktõõzzid, ko tõk lie ju'n ouddâl tuäl'jõžmošttlää'jjin räahtum da mäddânnmõš tõi vuu'dest lij ju'n rää'jtum. Vuõigg da seämmast šõõddi vaaiktõõzz še jie luätppirrõ'sse leäkku tøn diõtt, ko päai'ĳ lokku välddmõš VARK-inventâ'sttmest ij šõõddât tok ni mäkam muttsid. Ku'kes äi'gĳkõõskâst VARK-status vuäitt vie'ĳkted seeilted še vuu'dest vuei'tlvânji le'ddi luättäärvaid.

4. Vaaiktõõzzi ärvvtõõllmõõžž kõskksa puäđõõzz

Jee'res vä'lddkâaddlaž vuu'diââ'nnemtäävvtõõzzi kulttuurpirrõsinventâsttmõõžžii paai'ĳid ve'rdee'l VARK-vuu'd lie šorradvuõđâz peä'lnn uu'cc da tõk lie mue'dd čärstõõgg lokku vää'ldĳani ju'n tuäl'jõžmošttlää'jjin suõjjlum vuu'din. Tãn diõtt ha'ĳĳkõõzz päaikla päi'ĳĳmeäldla vaaiktõõzz jie leäkku miärktei da pirrõsvaiktõõzzi ärvvtõõllmõõžž leät tuejjääm ha'ĳĳkõõzz obbvaaiktõõzzid tä'rĳstõõlee'l.

4.1 Sosiaal'la vaaiktõõzz

VARK-inventâ'sttem sosiaal'la vaaiktõõzz õhtne vuõss-sâjjsânji lââ'ssarvuu, koon vä'lddkâaddlânji miärktee'jen ärvvtõõllum päai'ĳ po'hte voudda, ko'st tõk lie. Lij vigĳamnalla, što miõl ĳeäsmõš tai vuu'di ärra lâssan da to'ben jälsteei oummi äärvast äânnmõš jiiĳjâz pirrõõzz ärra šâdd. Tie'ttemvuõtt vuu'd tuäl'jõžvuõđâst lââ'zzat še oummi čõnnõõttmõõžž jiiĳjâz pirrõ'sse da tøn ĳeä'll'jeei äânnmõ'sše.

Takainalla ĳiõččât, što kulttuurä'rbb ouu'dad obbvälddsânji oummi pue'rvvââjjam da tiõrvâsvuõđ. VARK-päai'ĳ lie jäänmõsân luätppirrõõzzâst da tä'lĳ kutt prosee'nt tõi lie čõkkpaai'ĳin. Luäđast liikkummuš vuäžž oummin äigga positiivlaž tobddmõõžžid. Päai'ĳ historiallaš da ouddhistoriallaš vuälladvuõtt pohtt ĳiõččlästtmõ'sše lââ'zz, mâ'st tuäl'jõžvuõtt puätt änn'jõžoummu äâlda da õhtad suu vue'ssen päai'ĳ ääi'jab šõõddmõõžžii kuällsest.

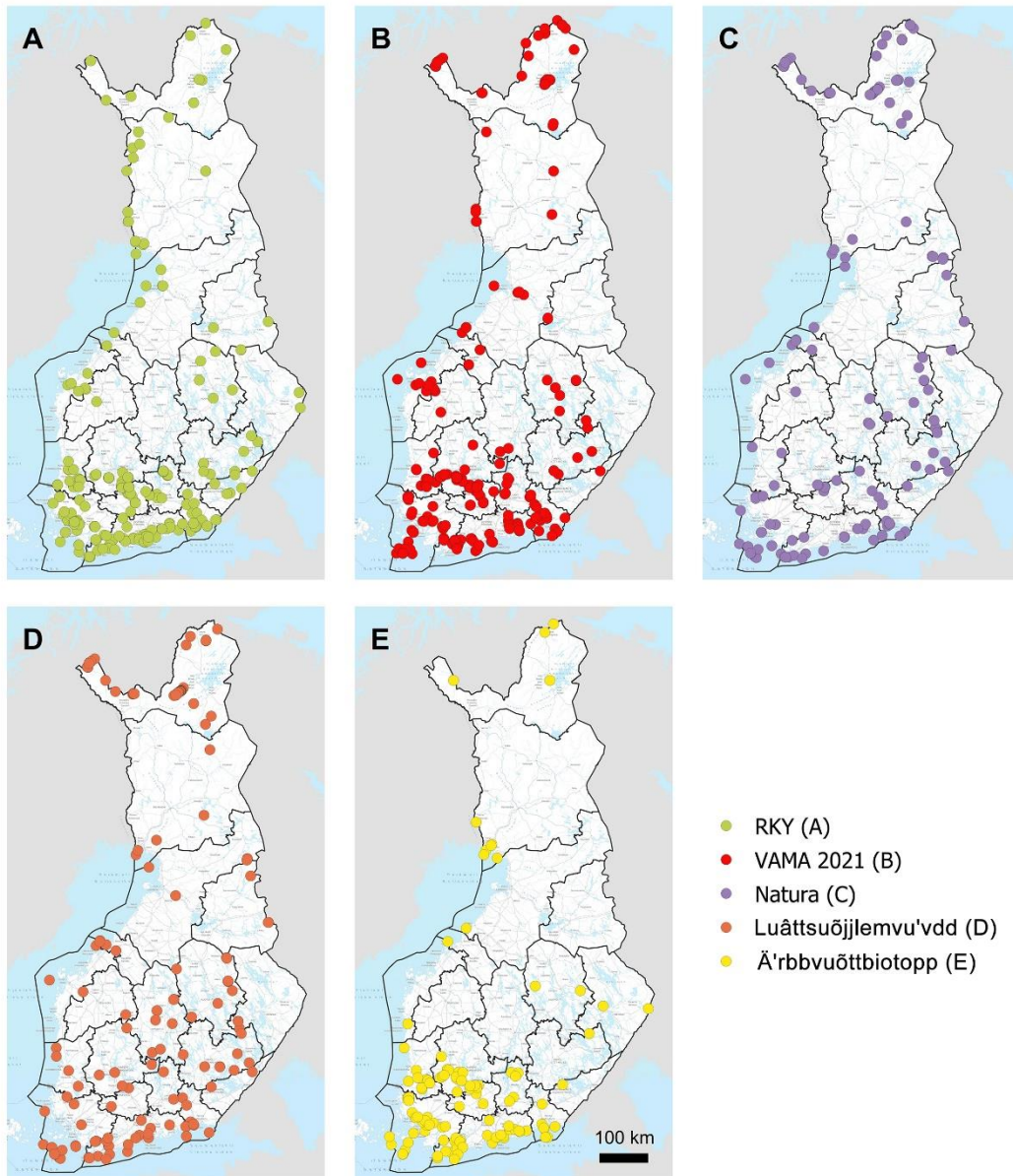
Tuäl'jõžpaažtõõzzi häiddamveä'ĳĳvuõtt vuei'tlvâstt määnggää'ĳkallaš õhttsallašvuõđ da teäđ lââ'zzteei toi'mmjummuž, kää'tt seämmast pue'rad pirrõõzz vue'jj. Veä'ĳĳvuõđ vuäi'tte oocčâd ouddmiärĳkân sijddõhtõõzz, škooul da jee'resnallšem kruugg. Veä'ĳĳvuõđ vuäžž paai'ĳi seillmõõžž da vuämmšummuž ouu'deei kue'stelmhoiddu da paai'ĳi mie'rĳĳkummuš. Õhttsallaš sa'tssjummuš paai'ĳid šõõddad vouudlaž identitee'tt da lââ'zzat paai'ĳi suõjjlummuš čõnnõõttmõõžž.

Negatiivlaž sosiaal'laž vaaiktõõzzin pâstt hiälpmõsân meä'rtõõllâd vuei'tlvaž kõ'll'jee'ji lâssnummuž paai'ĳin, koin lij jeä'rab miärktõs pirrõõzz jälstee'jid. Näkam lie jeä'rbi mie'ldd sä'mmlai dommvuu'd päai'ĳ, kook lie miärktei nu'tt tuäl'jõžpaažtõõssân ko še õutstõõzzi jiiĳjâz kulttuur seeilteei säâ'jjen. Näkam paai'ĳin kõ'll'jummuš oudald ciistâst õõ'nni jeällmõõžž, ij-ga töid leäkku soovšum ohjjeed turiistid.

4.2 Ekoloogla vaaiktõõzz

VARK-inventâ'sttem ođđ ekoloogla vaaiktõõzz lie uu'cc, leäša jäänmõsân positiivla. VARK-päai'ĳ lie (nellj päai'ĳ lokku vää'ldĳani) ju'n tuäl'jõžmošttlää'jj räahtem nu'tt, što tai vue'zzeld inventâ'sttem ij šõõddât ođđ vaaiktõõzzid luõttu. Tuäl'jõžmošttlää'jj räahtem paai'ĳin juõ'ĳĳnallšem määd likkõõlli le'be muđoi päai'ĳ tärmmi toi'mmjummuš lij ju'n ĳiõlddum.

VARK-inventá'stem sátt vaaikted ekolooglaž áármõõžžid to'ben, ko'st VARK-vu'vdd lij meá'rtõllum veiddsubun ko tuál'jõžmošttlää'jj räauhtem vu'vdd (29 VARK-vu'vdded, koin lie õhttsi'žže 132 VARK-pái'kked). Tain VARK-vuu'din kultuurhistoriallšânji õhttnaž da topograaflânji luânddsaz obbvuo'te leät vâlddam mie'ldd tuál'jõžpaažžtõspaai'ki kõõskid da tõi á'lddpirrõõžž, koon seeiltummuž leät kíõččâm taarbli'žžen páai'k áarvai seeiltem diõtt.

Kartt. VARK-pai'ki sââ'j jee'res VAT-inventástmõõžži vuu'din, luáttsuõjjlemvuu'din da ä'rbvuõttbiotoppvuu'din. Tuäggažkartt © Mäddmetteemstrooi'tel 2022.

Vue'ss jie'llemvuõ'jjid da aunsi ha'ñkkummša õhttnee VARK-vuu'din lij vaaiktam vu'ñkõs le'be ku'kes äi'õõpââ'j ääi'j viõkkšânji pirrõõtti luõttu da tõn ekosysteemid (ouddmiârkkân maal da tammraajâlm, kuâivvâz da roggâmsââ'j, muõrriil tuejjummuž vâäras rajjum mäddâu'ddvuu'd). Määng Saujj- da Lie'tni-Lää'ddjânnam ä'rbvuõttbiotoppvuu'did takai kâ'skkjõlggõs-šlaajid kuulli šââdd lie leävvnâm tok ju'n ru'vddpââ'j aalgâst, ko mäddšâddeem da skootthâidd ta'rjee tõi leävvnammša suâppi šâddpâai'kid. Nääi't ru'vddpââ'j aalgâst ääi'jläägg vuõssmõs ee'kkčuõ'di ääi'j ve'sttemsoõ'ji

rai'vjuumuž mie'ldd leävvnam oummu seu'rrjeei šlaaj lie seillam tōin sōō'jin älddsin kue'htdohat ee'kked ä'rbbvuōdlaž mäddtääl vaaiktōōzz diōtt. Änn'jōžääi'j šuurmōs vue'ss täin šââddain ij se'lvven oummu vie'kktää.

VARK-paai'kin siōmmna pä'jjel čue'tt le'be 9 % lie vuu'dest, kää'tt lij klasstōllum ä'rbbvuōttbiotoppân. Tät ra'vvai kuhttui ärvvpaai'ki seillamoudldōōzzid. Ä'rbbvuōttbiotooppin ij nâkmen leäkku lää'jj suejjeem räahtōs, jōs tōid jeät leäkku suōjjlam jeä'rben luättsuōjjlemlää'jj (1096/1996) nuājain. Seämma vuu'dest le'ddi VARK-päi'kkēn va'lljuum tuäl'jōžpaa33tōs suejjad da seeilat seämmast še ä'rbbvuōttbiotoopp vaaldšeei mäddâännmōōžž.

Seämma vuu'din le'ddi ä'rbbvuōttbiotoopp da VARK-vuu'd lââ'zzte vuei'ttemvuōdīd vuäžžad tuärjōōzz hoiddu. Ä'rbbvuōttbiotoopp hoiddu lij vuei'tlvaž vuäžžad mäddtääl spesiaaltuärjōōzz da tuäl'jōžpaa33tōōzz hoiddu lij jiiijâs tuärjōsriâžldōk. Tōin vuō'jjin, koin ä'rbbvuōttbiotopp da vue'ss tōn šlaajin lie ouddnam ju'n ru'vddpââ'j ääi'j, hoi'ddjum ä'rbbvuōttbiotoopp vuäitt vuei'nned da kiōččlâ'stted jie'lli arkeolooglaž kulttuurää'rb vue'ssen. VARK-vu'vdd lââ'zzat tōn vuu'd, ko'st tōk lie, vuei'ttemvuōdīd seillad nu'tt auteentli'žžen ko vuei'tlvaž.

VARK-vuu'din vuäi'tte šōddâd negatiivla vaaiktōōzz ekolooglaž äärmōōžžid nâkam vuō'jjin, koin luätthâaid peä'lnn positiivlaž tääimaid ij leäkku vuei'tlvaž tuejjeed tuäl'jōžpaa33tōsvuu'dest. Nâkam tääim lie puälldmōš, čuōldi kaggmōš le'be mäddoo'le ää'vumuš mäadd siōmbaanjkâst seillam šlaaji jeälltem diōtt.

VARK-päi'k jee'res suōjjlemvuu'din	päi'kkmie'rr, kpl	% VARK-vuu'din
RKY	321	23 %
VAMA2021	321	23 %
RKY da VAMA2021	127	9 %
Natura	178	13 %
Luättsuōjjlemvu'vdd	165	12 %
Ä'rbbvuōttbiotopp (Meä'cchalltōs)	120	9 %

4.3 Kulttuurpirrōs- da kue'stelmvaaiktōōzz

VARK-vuu'di šuurmōs odđ vaaiktōōzz kulttuurpirrō'sse šâ'dde kää'vvtummuž päi'k, ko VARK-vuu'di lokku välddmōš da tōi äärvai seeiltummuš puä'tte lee'd vu'vddplaanummuž vuälgsââ'jjen. Nääi't kulttuurpirrōōzz puä'det vä'ldded lokku kää'vvtummšest ääi'jab pue'rben. Šuurmōs vue'zzest VARK-paai'kin lij vaaiktōs še tōid pirrōōtti kue'stlma, jeä'rben te'l, jōs päi'k lie kōskksa kue'stelm elemee'nt. Täin vuō'jjin VARK-vuu'd da kue'stelm ohttvuōđ lij vuei'tlvaž tuō'll'jed ouu'dee'l kue'stelm seeilteei tääimaid da rää'jtee'l VARK-vuu'd kue'stelmelemee'nt rââššeei tääimaid.

VARK-vuu'din nu'tt neelljōs lij RKY-vuu'din da seämma vee'rd VAMA 2021 -vuu'din. 127 VARK-päi'kked (9 % VARK-paai'kin) lie vuu'din, koid leät ärvvtōōllâm pukin kulttuurpirrōōzz vä'lddkâaddlaž inventâ'sttmin äärvaz peä'lnn miärktee'jen. Arkeolooglaž kulttuurää'rb äärv lââ'zzte tai vuu'di miärktōōzz. VARK-vuu'd po'htte ou'dde änn'jōž kulttuurpirrōōzz täujja ouddhistoriallaš äigga vuällai preddnid, da čuä'jte konkreettlânji vuu'di miärktōōzz da kue'stelm šōddâmhistoria ku'kes äi'gōgkōōsk.

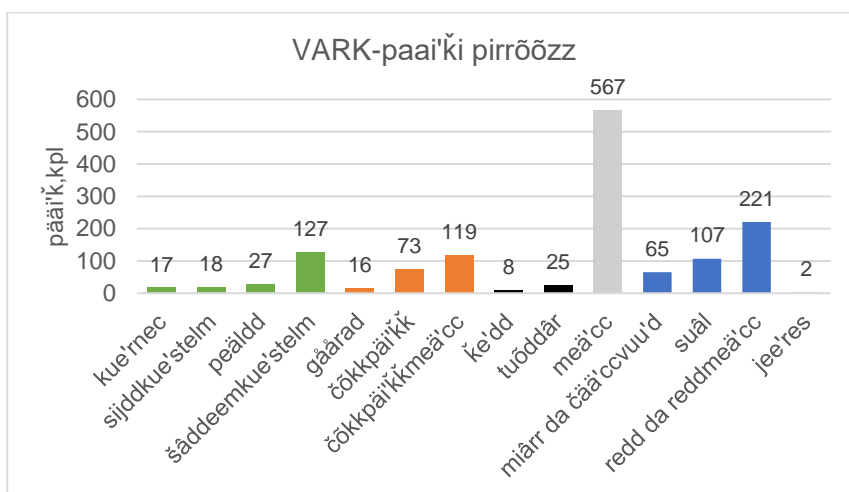
Vuu'did, koin ohttâ'vve rajjum kulttuurpirrō'sse, kue'stlma da arkeolooglaž kulttuurärbba ohttnee'i vä'lddkâaddla äärv, ka'nnat ohjjeed hâaid ouu'deei tuärjeemtääimaid da teäggtoōzz. Hâiddamtääimain älgg kuuitâg vä'ldded lokku juō'kk ärvv-vuu'd jii'jjesnallšemvuōdīd nu'tt, što tōid jeät vaaruku.

VARK-inventâ'stem puätt vä'lddkåaddlaž vuu'diââ'nnemtäävtöõzzi meâldlaž inventâsttmöššân lââ'zzted öölmâs miöl kie'ssem da tie'ttemvuõđ arkeolooglaž kulttuurää'rb ärra. Saaggtummšest, teâdtummšest da inventâsttmöõžž puäđöõzzi kuullâmprosees'sest lij tä'st miärkteei rool. Arkeolooglaž paai'ki veiddsab tobddmööžž da fi'ttjummuž mie'ldd še takainalla kulttuurää'rb seillmõ'sše miöttlös vuäinalm šâ'dde viökkšubun.

4.4 Tällöõzla vaaiktöõzz da vaaiktöõzz luâttväärari äü'kkummša

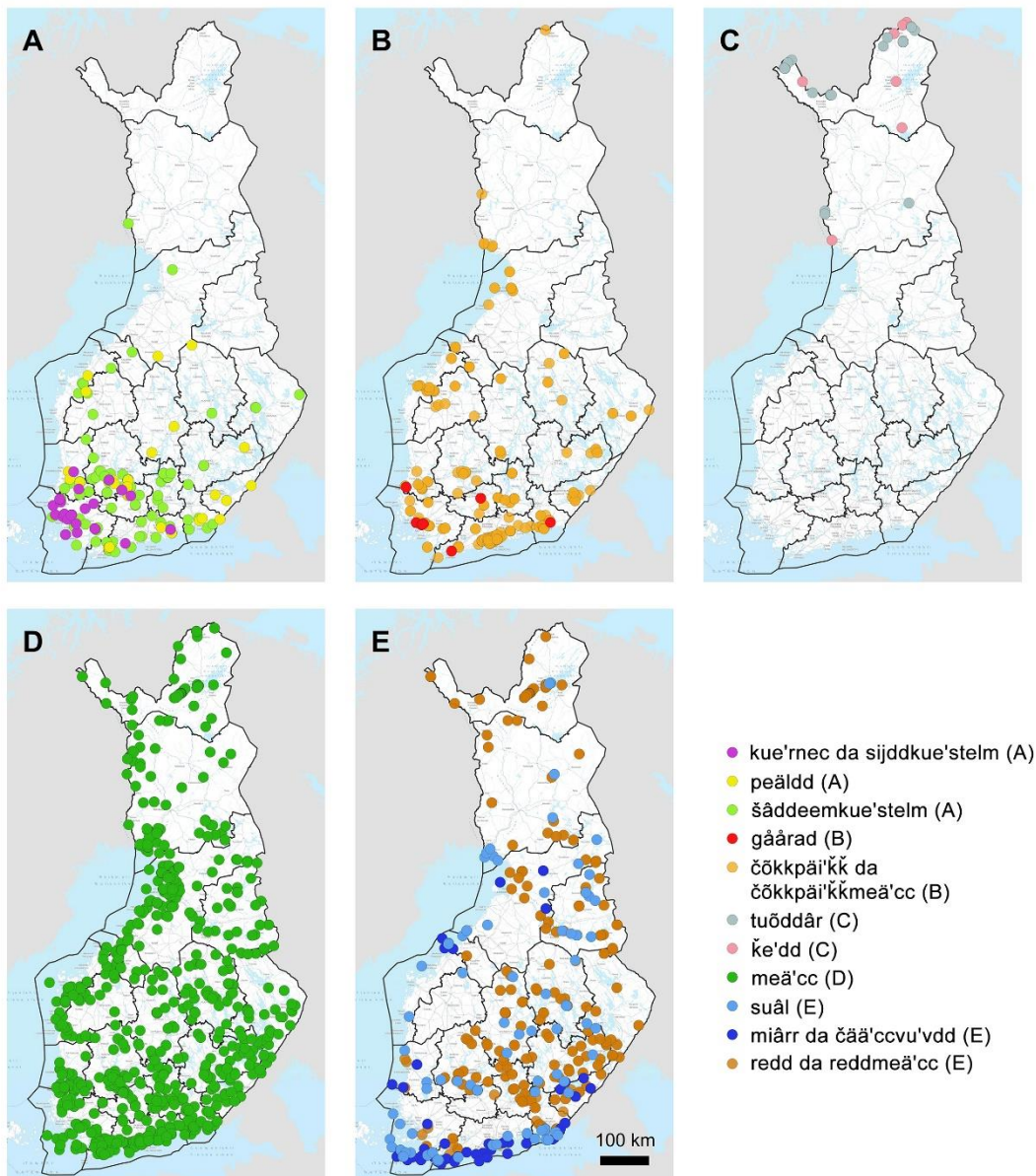
VARK-vuu'di vaaiktöõzz tallu lie miâlggâd vännaz tön diött, ko tõi kōskkmeärrsaž šorradvuõtt lij nu'tt u'cc. Tõi vu'vddšorradvuõđi kōskkärvv lij 8,13 hehtaarâd da mediaan lij 1,14 hehtaar. Veiddsummus VARK-vuu'd lie Kotkast Ruotsinsalmi tuärramvu'vdd (Ruotsinsalmen VARK-alue, vu'vddšorradvuõtt 2333,80 ha, mâ'st vä'lddvue'ss lij čää'ccvu'vdd) di Hakoisten linnanvuori -vu'vdd pirröõzzines (Hakoisten VARK-alue, vu'vddšorradvuõtt 221 ha).

Vä'lddvue'ss VARK-vuu'din lij jee'resnallšem vuâmmas pirröõzzin. Tuâl'jõžpaažtöõzz jie nâkmen cōõgg ouddmiärkkân meä'cc-čuõppmööžžid, leâša tōin jeät vuâittu ââ'nned mäâdd mu'tti meä'ccoõdummuž naa'lid (mäddoo'le ää'vummuš (läâddas äestys), au'rrjummuš, laaiktummuš (läâddas laikuttaminen)). Tât vuâđđââvv tuâl'jõžmošttlâkka, da nu'tt VARK-vuu'd jie täâu'jmōs vuõ'jjin šöõddât odđ räâ'jtöõzzid. Čârstöõgg tä'st tuejee tōk VARK-vuu'd, koid õhttnee äärvain lij peäggum jeä'rben, što pirrōs tuärjjad päai'k fi'ttjummuž. Ärvvtöõllmööžž meä'cc-čuõppmööžžin le'be jee'res tääimain tuejeet kuuitâg õõuti mie'ldd juõ'kk VARK-vuu'd jii'jjesnallšemvuõđid lokku vää'ldel.

VARK-vuu'din nu'tt kutt prosee'nt lie gâârad- le'be čōkkpäi'kkvuu'din. Gââradvuu'din VARK-vu'vdd sätt šöõddted takai šuurab koolaid jeä'rbi mie'ldd kää'vvtummša õhttnee čiolgtöõzzi da tu'tkkummši õhttvuõđâst. Tâin vuu'din tuâl'jõžpaažtö'sse vuei'tlvōsttum mäâdd liktöõllmööžž sätte oudlded tu'tkkummši vue'zzeld ouddmiärkkân tää'r'kab dokumentâsttmööžž ko takainalla le'be takai vue'jjest čârsteei tääimaid vuu'dest le'ddi arkeolooglaž rajjsi seeiltem diött.

VARK-päai'k vuä'itte lââ'zzted miöl keässmööžž vuu'di ärra turiism kie'ččâmkuu'limest, mâ'st lie posiitiivla vaaiktöõzz tallu. Tâin vuä'itt vuei'nned lââ'zzte'men vuu'di kōskksaž tää'ssäärv tön diött, ko mäâng VARK-paai'kin lie tällöõzlanji muđoi uu'ccben aktiivlaž vuu'din. Ko tuâl'jõžpaažtöõzzi häiddtuärjjöõzz da vuei'tlvaž mäddvuu'd spesiaalpirrōstuärjjöõzz ohjâ've täid vuu'did, tōin vuä'itt lee'd vaaiktōs mäddtääl- da siōm pōrgsi tallu.

Kartt. Pirrõõzz, ko'st VARK-päi'kk lie. Tuäggažkartt © Mäddmetteemstrooi'tel 2022.

4.5. Meeraikõskksa vaaiktõõzz

Jeät ärvvtõllu, što VARK-inventâ'sttmest lie miärkteei riikk raajid râstldeei vaaiktõõzz.

4.6 Jee'res vaaiktõõzz

4.6.1 Inventâsttmõõžž vuõiggâdvuõttvaaiktõõzz

VARK-inventâ'sttmest ärvvtõõllmõõžž leät čõõdtam SOVA-lääh'j 3 § vuâdald. Čâuddmõš čõõd viikkâmnaällest vuâdđââvv tõõzz, što inventâ'sttmest da tõn puäđõõzzâst jie leäkku jiõččna vuõiggâdvuõttvaaiktõõzz. Jõs inventâsttmõõžž priimât vä'lddkâaddlaž vuu'diââ'nneemtäavtõõzzi meâldlaž inventâsttmõõššân, puä'tte tõn vaaiktõõzz ou'dde pannvuõ'i'ggest vä'lddkâaddlaž vuu'diââ'nneemtäavtõõzzi päi'kk kää'vvtummuž da tuâl'jõžmoštlääh'j nuäjain kiõtt'tõõllâmvuällsaž lää'ppaa'sši päi'kk. Tãn diõtt lij kiõččum taarbli'žžen smiõttâd še tõn, mä'htt VARK-vuu'di

vä'lddkääddlaž miärktös šeejšäst kää'vvtummša da jee'res mäddââ'nem plaanummša da tön pääi'k pannvuoi'ggest še tallu, sosiaal'laž pue'rrvâäjima di luätt- da kulttuurpirrõ'sse.

4.6.2 Vaaiktõõzz kää'vvtummša

VARK-paai'ki vuõiggâdvuõdlaž sââ'jj vuâdđââv v'lddkääddlaž vuu'diââ'nemtäävtõõzzid da tõi vuõiggâdvuõttvaaiktõõzzid. Tõin šiotteet mäddââ'nem- da raajjâmlää'jjest (MRL 132/1999). MRL 24 § 1 momee'nt mie'ldd riikk ve'rğğnee'kk â'lğge toi'mmjummše'stez vä'ldded lokku vä'lddkääddlaž vuu'diââ'nemtäävtõõzzid da ouu'deed tõi čõõđ viikkmõõžž. Lââ'ssen âlgg ärvvtõõllâd tõi teâuddmõõžž da tääimai vaaiktõõzzid vu'vddrajisa da vuu'diâânnmõõžž peä'lnn.

MRL 24 § 2 momee'nt mie'ldd mäddkää'dd plaanummšest da jee'res vuu'di ââ'nem plaanummšest âlgg ââ'nned huõl vä'lddkääddlaž vuu'diââ'nemtäävtõõzzi lokku vâlddmõõžžâst nu'tt, što tõi čõõđ viikkmõõžž ouu'deed. Vä'lddkääddla vuu'diââ'nemtäävtõõzz konkretisâ'vve ââldmõsân kää'vvtummuž õhttvuõdâst. Pukin kää'vvtaa'zzin lij vääžnai ââ'nned huõl tõi'st, što tuejjuum čâuddmõõžž jie leäkku risttreeidast vä'lddkääddlânji miärkteei arkeolooglaž paai'ki luândain da jii'jjesnallšemvuõdivui'm. Mäddkää'ddkää'vvtummšest lij tä'st kōskksaž rool. Mäddkoo'ddi plaanummšest vä'lddkääddlaž vuu'diââ'nemtäävtõõzzid tää'rktet ooudâs mäddkääddlaž vuu'diâânnmõõžž čâuddmõõššân da tõi'd suâvtet õ'hhte mäddkääddlaž da pääiklaž täävtõõzzivui'm.

Mäddkää'ddkää'vvtummšest lij mie'rrmeâldlaž pu'htted ou'dde VARK-vuu'did nâkmen. Täid âlgg kiõtt'tõõllâd še mäddkää'ddkää'v ve'rğğneksagstõõllmõõžžâst. Vuei'tlvaž VARK-vuu'di rajjõõzzid e'tkkuum čoo'rummšin kää'vvtummuž õhttvuõdâst âlgg pâi sagstõõllâd nu'tt vooudlaž vasttõsmuseoivui'm ko še Museokonttrin. Tuejjeem tää'zzest sagstõõllmõõžž čoo'rummšin, koid e'tkķeet VARK-vuu'did, kue'skķe tâ'lķ tõi'd vuõ'jjid, koin VARK-vu'vdd lij veiddsab ko tuâl'jõžpaa33tõsrekistee'rest ou'dde puhttum rajjõs. Täin muttsid ärvvtõõllât juõ'kk kää'v vue'zzeld õõuti mie'ldd. Takai- le'be aazztemkaa'vi õhttvuõdâst sagstõõllmõõžž jeät taarbšuku, jõs tuõdât, što kää'vest ou'dde puhttum čâuddmõõžž jie vaigsmââ'tt vä'lddkääddlaž vuu'diââ'nemtäävtõõzzi čõõđ viikkmõõžž.

Kulttuuriympäristö yhteisenä voimavarana Kulttuuriympäristöstrategian toimeenpanosuunnitelma 2014–2020 (Kulttuurpirrõs õhttsaž viõkkväärran Kulttuurpirrõs-strategia toimupijijâmplaan 2014–2020) -čõõđtõõžžâst ee'jjest 2015 õhttân täävtõssân lij tuõttum, što vä'lddkääddlânji miärkteei kulttuurpirrõõzzin âlgg lee'd õhttnaž da ääi'jtäss'si'žžen õnnum teätt, kää'tt kätt kulttuurkue'stelm, rajjum kulttuurpirrõõzz da arkeolooglaž kulttuurää'rb. VARK-inventâ'stem veekk čõõđ tån täävtõõzz arkeolooglaž kulttuurää'rb vue'zzeld da hiâlpat nääi't pue'ttiäi'j ve'rğğnii'kķi toi'mmjummuž.

Mäddââ'nem- da raajjâmlää'jj 24 §:st tuõdât, što

Riikk ve'rğğnee'kk â'lğge toi'mmjummše'stez vä'ldded lokku vä'lddkääddlaž vuu'diââ'nemtäävtõõzzid, ouu'deed tõi čõõđ viikkmõõžž da ärvvtõõllâd tääimeez vaaiktõõzzid vu'vddrajjâz da vuu'di ââ'nem peä'lnn.

Mäddkää'dd plaanummšest da jee'res vuu'di ââ'nem plaanummšest âlgg ââ'nned huõl vä'lddkääddlaž vuu'diââ'nemtäävtõõzzi lokku vâlddmõõžžâst nu'tt, što ouu'deed tõi čõõđ viikkmõõžž.

Õinn seämma lää'jj 32 § mie'ldd

Ko ve'rğğnee'kk plaanee vuu'di ââ'nem kuõskki tääimaid da tu'mmje tõi čõõđ viikkmest, sij â'lğge vä'ldded lokku mäddkää'ddkää'v, põrggâd ouu'deed kää'v čõõđ viikkmõõžž da kiõččâd, što tääimain jeät vaigsmõttu kää'v čõõđ viikkmõõžž.

VARK-inventâsttem õhttvuõdâst leät se'lvvtam paai'ki lokku vâlddmõõžž kaa'vin da sõi'jid jee'res kää'vvtaa'zzi vuu'dest vâlddkââddlaž päi'kkteâttaunstõõzzi veäkka. 204 VARK-päi'kked lie aazztemkää'vvtum vuu'dest. Tâi vue'zzeld ij kâ'l leäkku leämmaž vuei'tlvaž se'lvvted tõi, kâ'll päi'kked lie mie'rkkuum aazztemkävva.

Paai'kin 869 (63 %) lie takaikää'vv-vuu'dest da tõi mie'rkkummuž takaikaa'vid leät kaart'tam tää'rkbën. Takaikää'vv-vuu'dest le'ddi VARK-paai'kin 549 lie mie'rkkuum kaa'vid. Tuâl'jõžmoštuvuu'd kovveei SM-meärkkõs lij tâ'l'k 183 päi'k sââ'jest. Tääu'jmõsân tuâl'jõžpaa33tõsvuu'd äâ'nnem-mie'rren leät kuuitâg čuä'jtam mõõn-ne jee'res toi'mmjummuž mâ'te:

- 187 päi'kked lie vuu'dest, koon vâ'lddââ'nnem-mie'rr õhttan mädd- da meä'cctallu
- 46 päi'kked lie vuu'dest, kââ'tt lij räauhtum še mâin-ne jee'res laa'jjin

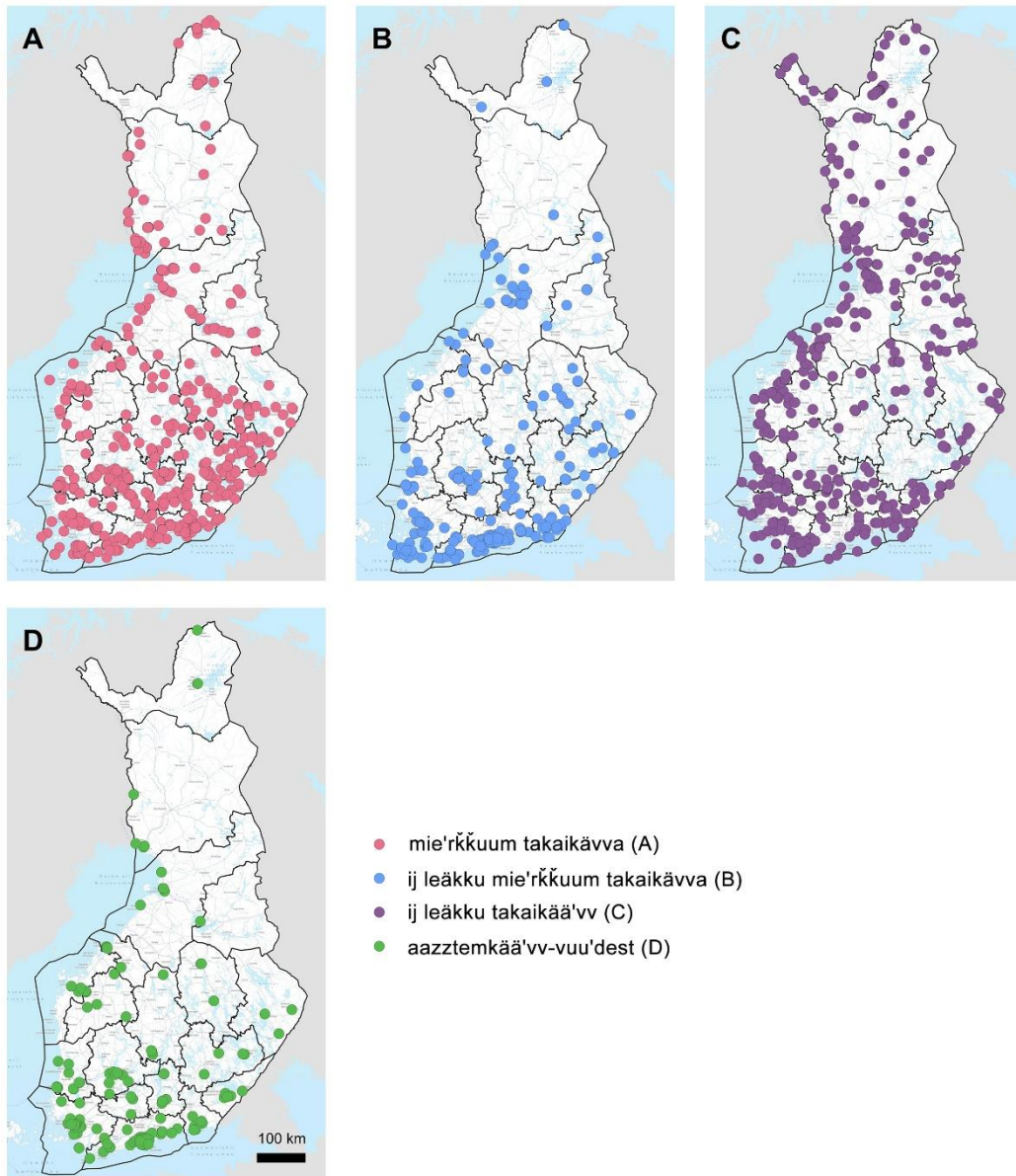
Ko tuâl'jõžmoštlää'kk vuei'tlvâstt vuu'd vaaldšeei mäddâânnmõõžž, täin vue'zzin vuõigg vaaktõõzz jie ohjõõv mädd- da meä'cctäällvuu'din le'ddi paai'kid. Vuu'di plaanummšest jooudât kuuitâg vâ'ldded lokku VARK-vuu'di äärvaid, le'be jõs VARK-vuu'd ärvvtõõllmest tuõdât, što *pirrõõzzâst da kue'stlmest lie päi'k fi'ttjummuž tuärjjei elemee'nt*, âlgg tän vâ'ldded lokku da vie'ltted čâuddmõõžžid, kook rââšše'če täid äärvaid.

Jee'res takaikaa'vid mie'rkkuum suõjjlemvuu'd, koin VARK-päi'k lie, lie takainalla luâttsuõjjlemvuu'd. Pukvee'zz takaikää'vvtää'zzest e'tkkuum vuu'd ouu'dummuž da vuu'dest le'ddi VARK-vuu'd äärvai seeiltummuž kõõskâst lie miâlggâd oocanj potentiaal'la risttreiddvue'jj. Jäänmõsân lij viggâmnalla, što risttreiddvuei'ttemvuõd šâ'dde vuu'din, kook lie jälstummša, jââttlõ'kke le'be luämm- da maatkčemtoi'mmjummsid čuä'jtum vuu'din. Täin šuurmõs vuâsttlõs täävtõõzzi piijmmõõžž vuei'tet vie'ltted šiõgg plaanummsin da oudlkâsttmõõžžin.

Joba 322 VARK-päi'k jeät leäkku mie'rkkääm takaikaa'vid. Täin paai'kin 32 lie vuäjjam käärab, da loopp lie arkeoloogla päi'k mäddvuu'din. Tâi paai'ki vue'zzeld lij riskk, što tõi'd jeät valddu vu'vddplaanummšest lokku. Lââkkmie'rr lij miâlggâd šurr tõi diõtt, ko tuâl'jõžpaa33tõõzzid õõlgči päi mie'rkkēed takaikaa'vid uu'ccmõsân päi'kkmeärkkõõzzin. Kää'v, koid tuâl'jõžpaa33tõõzz jie leäkku mie'rkkuum, lie kõskmeärrsânji siõmmna puärrsab ko tõi, koid tuâl'jõžpaa33tõõzz lie mie'rkkuum vuä'pstummuž meâldlânji. Äâ'kkjeärtõs lij kuuitâg samai u'cc.

VARK-päi'k kaa'vin (n = 1392)	päi'k, kpl	% VARK-paai'kin
takaikää'vvtum vu'vdd		
mie'rkkuum takaikävva	549	39 %
jie leäkku mie'rkkuum takaikävva	322	23 %
vuuddest ij leäkku takaikää'vv	523	38 %
aazztemkää'vvtum vu'vdd	204	15 %

VARK-vuu'did mie'rkkēet pue'ttiäi'j nu'tt mäddkâ'ddkaa'vid ko še tõi vue'lbuž kää'vvtaa'zzid tõi tuõttääššlaž rajjõõzz meâldlaž vu'vdden. Jeärtõs jee'res põõšši tuâl'jõžpaa33tõõzzid lij tõi, što VARK-vuu'di õhttvuõdâst ve'rğgne'e'kk â'lğge toi'mmjummsē'stez kideed jeä'rab vuâmmšummuž tõi, što tâ'l'k vuu'd lokku vâlddmõõžž lââ'ssen še arkeolooglaž paai'ki tuõttum äärvaid vâ'idet lokku plaaneemtuâjast da tõi ohjummšest nu'tt, što tõi seillamouddõõzzid ra'vvjet.

Kartt. VARK-päi'k da kää'vvtummuš. Tuäggažkartt © Mäddmetteemstrooi'tel 2022.

4.6.3 Inventâsttmõõžž vaaiktõõžž jee'res mäddânnmõ'sše

Vä'lddkääddlaž vuu'diää'nnemtäävtõõžžin jie leäkku vuõigg vuõiggädvuõdla vaaiktõõžž õõt raajjâmlää'v, čorstemlää'v le'be plaaneemtarbbčâuddmõõžž miõttâmouldõõžžid. VARK-vuu'di päi'kkmeäldla vuõiggädvuõttvaaiktõõžž õõt raajjâmha'ŋkkõ'sse le'be mäddânnmõ'sše šâ'dde MRL meäldlaž kää'vtemprosee'ssest da vuâđđâ'vve jee'res kää'vvtää'zzi siiskõskai'bbjõõžžid di te'l, ko kiõtt'tõõlât põõšši tuäl'jõžpaažtõõžžid tuäl'jõžmoštlää'jj (295/1963) meäldlânji. Likktõõllmõš põõšši tuäl'jõžpaažtõ'sse ää'sšmeäldlaž lãä'vtää lij juõ'kk vee'jjest kiõlddum huõlkani tõ'st, lij i'lla kõõčmõõžžâst VARK-päi'kk. Likktõõllmõõžž oudldem lãä'v kiõtt'tõõllâm õhttvuõđâst ärvvtõõlât juõ'kk vee'jj õhttvuõđâst arkeolooglaž päi'k miärkkälvuõđ ve'rddee'l mäddââ'nnemha'ŋkkõ'sse da tõn miärktõ'sse. Tõin vee'zzin, ko VARK-vuu'd jie leäkku põõšši tuäl'jõžpaažtõõžž, šâ'dde vuõiggädvuõttvaaiktõõžž kää'vmeärkkõõžžid da -meärrõõžžid päi'k, mäid tu'mmjet kää'vvtummuž õhttvuõđâst.

Vuõigg vuõiggâdvuõttvaiktõõzz vuâi'tte šõddâd mâtam maddâânmõ'sše õhttnei lå'ppmõõntõõllmõõžži õhttvuõđâst tõn diõtt, ko riikk ve'rğğnee'kk â'lğge toi'mmjummše'stez vâ'ldded lokku vâ'lddkââddlaž vuu'diââ'nnemtäâvtõõzzid da ouu'deed tõi čõõđ viikkmõõžž. Tuâl'jõžpaa33tõõzz lie lää'jj suejjeem da tõiđ õhttnei čauddmõõžžin âlgg pâi raukkâd ciâlkâlm kää'vvpiaanummuž le'be jee'res maddâânmõõžž õhttvuõđâst ju'n-a vooudlaž vasttõsmuseost le'be Museokontrest. Tuejjeem täâ'zzest täâu'jmõsân lij mie'rrmeâldlaž čuâ'jted ciâlkâlmraukkmõõžž vooudlaž vasttõsmuseoo'je, kââ'tt taarb mie'ldd tuejjad õhttsažtuâj Museokontrin.

VARK-vuu'di vuõiggâdvuõttvaiktõõzz lie vâ'lddvuâkkõõzz mie'ldd pannvuõigg vaaiktõõzz. Tõk jie muu'tt ânn'jõž vuõiggâdvuõttvue'jj, mâ'st vâ'lddkââddlânji miârkteei kulttuurpirrõõzzi äärvaid âlgg staaneed kää'vvtummuž õhttvuõđâst kää'vvtummuž ju'rddem õ'httesuâvtemčauddmõõžž vue'ssen. VARK-vuu'di täâvtõssân lij tuejjeed čiołggsunbun oudpeâ'lnn tõn, mõõk pääi'k lie luândsteez vâ'lddkââddlânji miârkteei da mõõk jie leäkku.

5. Vaajtõsmäaini verddõõllmõš

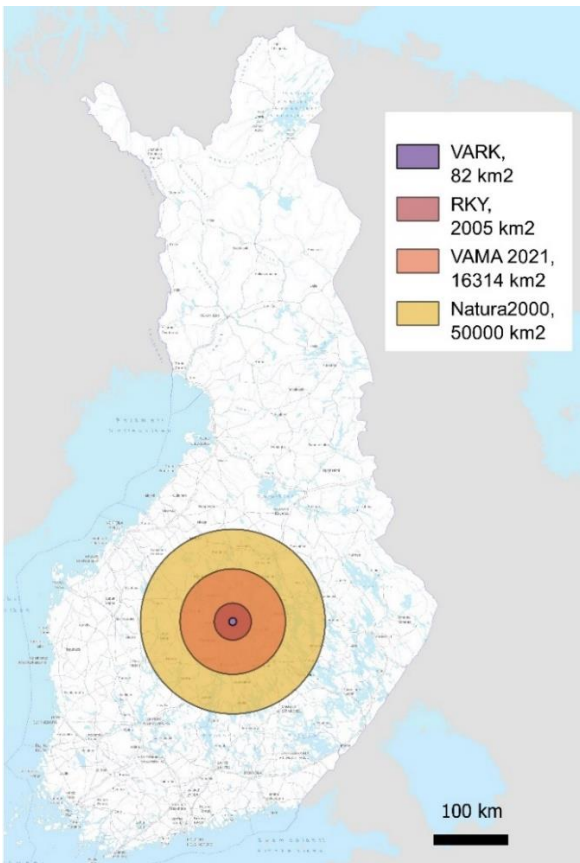
Pirrõsârvvtõõllmõõžž mie'rren lij leämmaž se'lvvted VARK-inventâ'sttem čõõđ viikkmõõžž (vaajtõsmäainn 1) le'be tõn čõõđtekani kuâđdmõõžž (vaajtõsmäainn 0) vaaiktõõzzid vâ'lddkââddlânji miârktee'jen ärvvtõllum paai'ki pirrõ'sse. SOVA-lää'jj da -asetõõzz mie'ldd tõ'st puu'tet ou'dde taarblaž meâ'r mie'ldd ânn'jõžvue'jj da pue'tti ouddnummuž verddõõllmõõžž. Vuâlggsââ'jjen âlgg lee'd, što inventâsttmõõžž čõõđ viikkmõõžž vaaiktõõzz lie positiivla ve'rddee'l ânn'jõžvuâkka.

Ve'rddee'l kuei't äâi'jben čõõđtum VAT-inventâ'sttma (RKY, VAMA 2021) VARK-inventâ'sttmest seu'rrje miârkteeinalla uu'ccben ođđ pirrõsvaaiktõõzz. Vâ'lddvue'zzin mäinn lij tõt, što VARK-vuu'din šuurmõs vue'ss lij ju'n räâuhtum tuâl'jõžmoštlaa'jjin, ij-ga vâ'lddkââddlaž miârkkâlvuõtt puu't täâzz muttsid. Nu'bb mäinn VARK-inventâ'sttem uu'cces vaaiktõõzzid lie VARK-vuu'di siõm vu'vddšorradvuõđ, kuâ'ss pääikla vaaiktõõzz ouddmiârkkân tallu da vu'vdd- da aassâmkâ'ddrajjsa pä'cce u'ccen.

	VAMA 2021	RKY	VARK
vuu'di låâkkmie'rr	186	1851	1011
vu'vddšorradvuõđ, km ²			
<i>kõskkärvv</i>	87,71	1,08	0,08
<i>mediaan</i>	46,73	0,19	0,01
<i>vaajtõõllâmkkõskk</i>	0,86–848,84	0,0005–247,19	0,00002–23,34
<i>õ'httela'skkuum vu'vdd-</i>			
<i>šorradvuõtt</i>	16314,24	2005,31	82,14

Taullõk. VAT-inventâ'sttmin meâ'rtum vuu'di vu'vddšorradvuõđi tobldõklââgg.

VARK-vuu'di vu'vddšorradvuõtt va'sttad tâ'lkk 4 % RKY-vuu'din da 1 % VAMA 2021 -vuu'din. VARK-vuu'di pirrõsvaaiktõõzz pä'cce vânnsen ve'rddee'l äâi'jab VAT-inventâ'sttmid (RKY da VAMA 2021) tõn diõtt, ko vuu'di kõskkmeârresaž vu'vddšorradvuõtt lij u'cc da nuu'bb peâ'lnn tõn diõtt, ko inventâ'sttem täâvtõssân lij, što tõiin jie šõõddče muttâz.

Kartt. VAT-inventâ'sttmi (VARK, RKY, VAMA 2021) di Natura 2000 -säimmõõzz suõjjlemvuu'di vu'vddšorradvuõđ ve'rddee'l kuâimmseez. Tuâggažkartt © Mäddmetteemstrooi'tel 2022.

Šuurmõs odđ vaaiktõõzz vu'vddplaanummša ohjâ'vve vä'lddkâaddlânji miârktee'jen ärvvtõllum historiallaš gâardi vuu'did. Tõi arkeolooglanji puârast seillam vue'zzin mäadd liktõõlli tääimaid õõlgči vie'ltted, da vie'lt'te'mes liktõõllmõõžžid sää'ttet piijjâd čouggsab mäainaid ko takainalla.

VARK-inventâ'sttem sosiaal'la vaaiktõõzz lie jäänaš positiivla. Inventâsttmõõžž mie'ldd arkeologlaž kulttuurä'rbb kaggâât ääi'jab pue'rben ou'dde. VARK-vuu'd lââ'zzte vuu'di, ko'st tõk lie, kie'ssemviõgg da ra'vvje jälstee'ji pääiklažidentitee'tt di čõnnõõttmõõžž jiijjâz jälstempirrõ'sse. Tuâl'jõžpaažtõsvuu'di hâiddamveä'kkvuõđ vuei'tlvâ'stte paai'ki pue'rummuž, kue'stelmhâaid da vuâ'pstõõggi raajmõõžž suâppi tobdstõõttâmpaai'kid. Hâidduärjjõõzz lij vuei'tlvaž vuâžžad še mäddtääl spesiaalpirrõstuärjõsriâžldõõgg pääi'k, jõs VARK-vu'vdd lij vuu'dest, koozz lij vuei'tlvaž vuâžžad ko'rvvõõzz kue'stelm mäânghâmmsažvuõđ tuõ'll'jeei tääimain.

VARK-inventâ'sttem vaaiktõõzz ekolooglaž äärmõõžžid lie še positiivla. Ko VARK-vuu'di da tõin le'ddi arkeologlaž paai'ki suõjjlemvuâkka jie nõkmen leäkku pue'ttmen odđ muttâz, vuei'tet viggâd, što ekoloogla äärmõõžž pâ'sše še seämmanallše'mmen. Tõin vuõ'jjin, koin VARK-vuu'd leät me'rtam veiddsubun ko tuâl'jõžmoštllää'jj räauhtem vuu'd le'be koin pirrõõzz seillamvuõđ tuõđât õhttân vuu'd miârktõõzz teäddee'i ärvvan, ekolooglaž äärmõõžžid seillamoudldõõzz puârne ääi'jab vuâkka ve'rddee'l.

VARK-inventâ'sttmest puä'tte lee'd jäänmõsân miârktee'i vaaiktõõzz kulttuurpirrõõzz da kue'stelm vuâkka. Arkeologlaž kulttuurä'rbbâ õhttnee'i jäänmõsân miârktee'i äärv šâ'dde ääi'jab pue'rben lokku valddum, ko tõid vää'ldet lokku ju'n mäddââ'nnem plaanummuž vuõssmõs poodd. Ko VARK-vuu'd lie RKY-, VAMA 2021- le'be ä'rbbvuõttbiotoppvuu'din, tõk ra'vvje seämast še tõi seillamoudldõõzzid da po'htte vuu'did tõi šõddâmhistoriast muštlee'i ääiglaž činġalvuõđ.

VARK-vuu'd lie uu'cc da tōin šōddi päi'kkšäimmōs lij peāḡgai da lââ'ssen leävnam pirr Lää'ddjânnam. Inventâ'sttem šōōddtem vaaiktōōzz puä'tte lee'd pukvee'zz samai pääikla. Jee'res pirrōsvaaiktōōzzi vuârrvaaiktemkōskkvuōḡid ärvvtōōleen jeät leäku ni vuäittam aiccâd peäggtemnallšem päjjlōsvaaiktōōzzid.

Ko verddōōlât pirrōōzz pue'tti vue'jj vaajtōsmäainai 1 da 0 kōōskâst SOVA-lää'jj meâldlaž ärvvtōōllmest vä'liddkāāddlânji miârkteei arkeolooglaž paai'ki inventâ'sttmest leät vuäittam tuōttâd, što ko inventâ'sttmōš lij teâuddjam, vaaiktōōzz lie vä'liddvuâkkōōzz mie'ldd positiivla, hâ't takainalla kiōčče'e'l miâlggâd uu'cc.

Arkeolooglaž kulttuurää'rb peä'lnn lij miârkteei, što tōn kulttuurhistoriallšânji, tu'tkēemhistoriallšânji da tu'tkkummuž peä'lnn miârkteei vue'ss lij äâ'n vuâmmšum. Inventâ'sttmest meä'rtōllum vä'liddkāāddlânji miârkteei arkeolooglaž paai'kid se'st oō'nni VARK-vuu'did lij pue'ttiäâ'j vuei'tlvaž vä'lidded lokku vu'vdd- da aassâmkā'ddrâjisa vaaikteei planin ju'n aalgâst.

VARK-inventâ'sttmest leät pâsttam oou'deed arkeolooglaž kulttuurää'rb äärvtummuž mōōntōōllmōōžž da noorrâm miârkteei teâḡ arkeolooglaž kulttuurää'rb vue'jjest. Tuejjuum tuâjj oudd šioḡg vuâḡ arkeolooglaž kulttuurää'rb suōjjlummuž juättkkou'dummsâ.

6. Teättkääv

Ölmstâä'ttkani teättkääv

Arkeologinen kulttuuriperintö ja kaavoitus 2020. Museokoontâr, Kulttuuripirrōskäāzzkōōzz, Vaaldâšmkäāzzkōōzz/Lää'kk-käāzzkōōzz.

Muinaisjäännōsten merkittävyyden arviointi ja arvottaminen. Tuâjj-joouk lopraportt 27.8.2008. Museokoontâr.

VARK ja kaupungit. Teemu Mökkönen, Museokoontâr 2021.

VAT- Valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännōskokonaisuudet. Ouddōiōlgtōs 10.1.2008. Museokoontâr.

Viranomaisten suunnitelmien ja ohjelmien ympäristövaikutusten arvioinnista antaman lain soveltaminen Valtakunnallisesti merkittävien kohteiden (VARK) inventoinnissa. Juha Maaperä, mooštas 3.4.2020. Museokoontâr, Vaaldâšmkäāzzkōōzz/Lää'kk-käāzzkōōzz.

Ölmstōttum teättkääv

Arkeolooglaž kulttuurää'rb häidd <https://museovirasto.fi/fi/kulttuuriymparisto/arkeologinen-kulttuuriperinto/arkeologisen-kulttuuriperinnon-hoit>

Arkeolooglaž kulttuurää'rb vue'ppes AKO <http://akp.nba.fi/>

Kulttuuriympäristöstrategia 2014–2020. Riiksuâvtōōzz vuâḡdjuurdu'tmmstōk 20.3.2014 Mätt'tōs- da kulttuurministeria, pirrōsministeria. He'Issen 2014

Kulttuuriympäristö yhteisenä voimavarana Kulttuuriympäristöstrategian toimeenpanosuunnitelma 2014–2020. Mänttös- da kulttuuriministeria, pirrösministeria He'Issen 2015

Lää'kk ve'rğgnii'kki plaani da prograammi pirrösvaaiktöõzzi ärvvtöõllmest

<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2005/20050200?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=SOVA%20laki>

Luättsuõjjelemlää'kk

<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1996/19961096?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=luonnonsuojelulaki>

Mäddää'nnem- da raajjâmlää'kk (MRL) <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990132>

Maiseman Muisti - valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäänökset. Paula Purhonen (tääimtam) Vammala 2001

Tuâl'jõžmošttlää'kk MML

<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1963/19630295?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=muinaismuistolaki>

Vä'lddkååddlânji ärvsaž kue'stelmvuu'd

https://www.ymparisto.fi/fi-fi/luonto/maisemat/arvokkaat_maisemaalueet

Valtakunnallisesti merkittävät esihistorialliset suojelualuekokonaisuudet. Sii'skaa'sšiministeria, kää'vvttem- da raajjâmjuâggas, teâdtummuž 3/1983

Vä'lddkååddlânji

miärkteei

rajjum

kulttuurpirröõzz

<https://museovirasto.fi/fi/kulttuuriymparisto/rakennettu-kulttuuriymparisto/valtakunnallisesti-merkittavat-rakennetut-kulttuuriymparistot>

Meälldõs 1

Õhhtekeässmõš vä'lddkåaddlânji miärkteei arkeolooglaž paai'ki inventästtmõõžž vaaiktõõzzi ärvvtõöllmest		
Vaaiktõsklass	Vaaiktõõzz ++ / + / 0 / - / --	Säänlaž kovvõs
1. Sosiaal'la vaaiktõõzz		
Tiõrvâsvuõtt da pue'rrvââjjam	++ ++ +	Arkeolooglaž paai'kid kiõčclââ'stet ärvvsi'žžen da tõid ââ'net miõllkie'ssjen. Tõk lââ'zzte miõl keässmõõžž vuu'd ärra da ra'vvje jälstee'ji pääiklažidentitee'tt da čõnnõõttmõõžž jiijjâz jälstempirrõ'sse. Šuurmõs vue'ss VARK-paai'kin lie jee'resnallšem luâttpirrõõzzin. Paai'kin lij kie'ssemviõkk da tõid jeä'let tobdstõõttmen. Luâđast liikummšest lij miärkteei vaaiktõs nu'tt oummi fyyslaž ko še jioğgsaž pue'rrvââjjamõ'sše. Tuâl'jõžpaa33tõõzzi hâidduärjõõzz da jee'res pirrõshoiddu õhtteei tuärjõsriâžldõõggi pääi'k õhttõõzz da sie'br vuä'itte pue'reed paai'kid. Tõin jä'rjstum šõddmõõžži veäkka lââ'zztet pääiklaž jälstee'ji õhhteukuullâmvuõđ da miõl keässmõõžž jiijjâz pirrõ'sse da tõn mõõnnâmäigga.
Pääi'k jioğgsa äärv	++ --	Ko paai'kid õhtteei jioğgsaž äärvaid puu'tet teädee'l ou'dde, seämmast tõn fyyslaž rajsi äärvast ââ'nem lãssan da kõõddãas likktõõllãd tõn pãjjan. Mãtam paai'kid õhttee jioğgsa äärv, koid sãã'jest kõ'll'jeei sã'tte neeu'rted huõl'te'mes jãlstõõttmõõžžin.
Tãã'ssãrvv	+	VARK-paai'kin pã'jjel 70 % lie mãddvuu'dnallšem pirrõõzzãst. Tõk šõddee vue'zz mãddvuu'ddvuu'di kõ'll'jempaai'kin, lââ'zzte vuu'deez kie'ssemviõgg da šõddee tõnnalla vuu'di kõskksaž tãã'ssãärv.
Pirrõstie'ttemvuõtt	+	Pirrõstie'ttemvuõtt lãssan, ko vuu'd historiast muštleei pääi'k kaggã'tte ou'dde da vie'kkte fi'ttjed, mõõzz da mãkam historia mie'ldd vuu'd lie šõddãm nõkmen ko tõk änn'jõžããi'j lie.
2. Ekoloogla vaaiktõõzz		
Luâttpirrõs	+	VARK-paai'kin 95 % lie vuu'din, koid vuei'tet ââ'nned luâttpirrõssãn le'be luâttpirrõssãn, koid oummu vaaikte. Ko šuurmõs vue'zz vuu'din leät ju'n laa'jjin rããuhtam da juõ'kknallšem likktõõlli toi'mmjummuš lij tõin kiõliddum, jie muttãz luâttpirrõ'sse leãkku nu'tt šuur. Nuu'bb peã'inn VARK-vu'vdd lââ'zzat še pirrõõzz vuäittmõõžžid seillad nu'tt auteentli'žžen ko vuei'tlvaž. 165 VARK-pãi'kked lie luãttsojilemvue'din. Kuãlmõs tõin lie sã'mmlai dommvuu'd poostaivuu'din, koin lij vaiggãd jãã'tted. Suomenlahti, Saaristomeri da Selkãmeri meermeã'ccvuu'din da luãttsojilemvue'din le'ddi pääi'k lie vãã'lljest še. VARK-paai'ki åãrmõš luãttsojilemvue'din ij tãã'dstes vaaikãt luãttsojilemvue'di luãttãärvaid, leãša oudđ lâã'ssãärv tõi mãngghãmsažvuõ'tte.

Luâđ määŋghämmsažvuott	++	VARK-päi'k' vuai'tte lââ'zzted luâđ määŋghämmsažvuod ä'rbbvuottbiotoppân klasstõllum vuu'din.
Ä'rbbvuottbiotoopp	+ -	Tuâl'jõžpaa33tõõzzi hâidduärjõs vuei'tlvâst nõkam hâiddtâaimai ohjumuž täid vuu'did, koin ra'vvjet oummu seu'rreei šlaaji pi'rõgõmmuž. Mâtam ä'rbbvuottbiotooppi hâiddamtâaim lie nõkam, što tõid jeät vuaittu čõõdted tuâl'jõžpaa33tõõsvuu'dest. Nõkam lie tõk hâiddmõõntõõllmõõžž, koin mäddoo'le jooudât mä'htt-ne likkõõllâd.
Natura 2000 -vuu'd	++	178 VARK-päi'k'ked lie Natura 2000 -vuu'din. Tâk VARK-päi'k' lie ju'n ââ'n laa'jjin räauhtum nu'tt, što VARK-inventâ'stem ij šõõddât odđ vaaiktõõzzid. Tuâl'jõžpaa33tõõzzi âârmõš Natura 2000 -vuu'din lââ'zzat paai'ki seillamouldõõzzid.
Luâttvâarai ââ'nnem	+ -	VARK-vuu'd po'hte lââ'ss-staan vaaldšeei mäddâânnmõõžž põõššivuõ'tte. VARK-vuu'd räâ'jte veiddsubun mäddâânnmõõžž ko põõšši tuâl'jõžpaa33tõõzz tõin vue'zzin ko tõk lie meä'rtõllum tuâl'jõžmošttlää'jj räauhtem tuâl'jõžpaa33tõõsvu'vded šuurben.
3. Kulttuurpirrõs- kue'stelmvaaiktõõzz	da	
Arkeolooglaž kulttuurä'rbb	++ ++ ++	Arkeolooglaž kulttuurä'rbb õhtneei jäänmõsân miärkteei äärv šâ'dde ääi'jab pue'rben lokku valddum, ko tõid vâä'ldet lokku ju'n mäddââ'nnem plaanumuž vuõssmõs poodd. Miõl keässmõš arkeolooglaž kulttuurä'rbb ärra lâssan, ko saakkummšest puä'det kaggâd ou'dde VARK-vuu'did. Ko arkeolooglaž kulttuurä'rbb fi'ttjet da toobdât ääi'jab pue'rben, lâssan še takai kulttuurä'rbb seeiltummša miõttlõs tätt. VARK-päi'k' oudđ šiõgg vuâđ tuâl'jõžpaa33tõõzzi hâidduärjõõzz miõttmõ'sše. Hoiddum tuâl'jõžpaa33tõõzzin päi'k' vue'jj lij hiâlpab seu'rried da tuejjeed tõn pue'reei tââimaid.
Rajjum kulttuurpirrõs	++	319 VARK-päi'k'ked lie RKY-vuu'din. Arkeolooglaž kulttuurä'rbb õhtneei äärvai ou'ddepohttmõš lââ'zzat še RKY-vuu'di miärktõõzz, ko tõi šõõdâmhistoriaa'je täujja õhtneei arkeolooglaž paai'ki miärktõs vuu'd šõõdmest puätt pue'rben ou'dde da fi'ttjõs paai'ki historiallaš miärktõõzzâst lâssan.
Kue'stelm	+ + +	Arkeoloogla päi'k' lie kulttuurkue'stelm puärrsummus riäddõõvmmõõžž. VAMA 2021 -vuu'din lie õhttsi'žže 321 VARK-päi'k'ked. Tõk ou'dde kue'stelmvuu'did päaiklânji viõusab suej, ko tõk lie tuâl'jõžmošttlää'jj räauhtem. Arkeoloogla päi'k' tuejjee kue'stlmest määŋghämmsab, ou'dde tõõzz ku'kes historiallaš perspektiiv da lââ'zzte miõl keässmõõžž tõn ärra. Tuâl'jõžpaa33tõõzzi hâidduärjõs vuaitt pu'htted siõm hâaid teäddceäklõõsvuu'did kue'stelmvuu'did.

4. Tällözzla vaaiktözz		
Dommtääl	0	VARK-vuu'd lie šuurmös vue'zzin samai uu'cc, ij-ga tōin leäkku jiännai miärktōs dommtäälai tallu.
Mädd- da meä'cctääl	0 + -	Mäddtääl sä'tte vuäžžad uu'cces tiänâslââ'zz VARK-paai'kid ohjjuum tuâl'jōžpaa33tōōzzi hâiddtuärjōōzzin, leäša tuejjeem tää'zzest tōi vaaiktōs lij samai u'cc. Ko VARK-päai'k lie mäddtäälain, koin harjjet mäddtäällmaatkcummuž, päai'k lâä'zzte tōi kie'ssemviökksažvuōđ. Mie'ccin le'ddi veidsōs VARK-vuu'did älgg vä'loded lokku muörrčuöppâmplaani öhttvuōđâst da čōōđted plaanid nu'tt, što vuu'd äärv jie vaartōöv. Jōs päai'k vu'vddrajjōs ij čoo'red tuâl'jōžmoštllääj rääuhtem vuu'dest, jie ođđ vaaiktōōzz šōōdd.
Pörggâz	0	VARK-paai'kin lie illvââ vaaiktōōzz pōörgâstoi'mmjummša. Päai'k lie uu'cc da vä'lddvue'zzin tuâl'jōžmoštllääj rääuhtem. Tān diōtt jāärnaktoi'mmjummuž rää'jteei lâä'ssrää'jtōōzz jie leäkku vue'rddemnalla.
Vooudla tääll- oou'deemvaaiktōōzz	da + + -	VARK-vuu'did vue'itet äâ'nned vuu'di kie'ssemviökksažvuōđ lâä'zztummsa maatkčee'ji kō'll'jempäi'kken. VARK-päai'k vuäi'tte lâä'zzted tōi koo'ddi, ko'st päai'k lie, kie'ssemviökksažvuōđ čuä'jtee' l vuu'di vuä'mm kulttuurää'rb da historiallaš juätkkjemvuōđ. VARK-vuu'din lij vaaiktōs veidsōs infraha'ñkōōzzi plaanummša da čōōđ viikkmo'šše.
Jäättlök	0	VARK-vuu'did ohjjoövvi jāättlök ij ärvvtōōllmōōžž mie'ldd puä'd jiännai lâssned nu'tt, što paai'kin ij leäkku vaaiktōs oudmiärkkān čuōkkui tuō'll'jummsa da teevvmō'šše.
5. Jee'res vaaiktōōzz		
Vu'vdd- da aassâmkä'ddraajās	++ + - -	Historiallaš gārad- da sijddvuu'din le'ddi päai'k vaaikte jāänmōsān vu'vdd- da aassâmkä'ddraajāz oou'dummša. Tōin ij vuäžž tuejjeed nākam tāaimaid, kook rāāšše'če tōi vä'lddkāāddlaž äärvaid da moottče vuu'd luānd miärkteeinalla. Suōjjlummuš stānad vue'zzstes historiallaš gāradmiljōō seillmōōžž da pohtt vuu'd oou'dummša oudlkā'stemvuōđ. Historiallšānji miärkteei gāardi seillamoudldōōzz lâssne da tōin vuäžžat pue'ttiāai'j ääi'jab öll täss'sab tu'tkēemteāđ. VARK-vuu'din likktōōllāmtu'mmstōōgg vuāđdā'vve tōōzz, što likktōōllmōōžž oudldem tu'tkkummsivui'm ooudāsvie'kktet päai'k suōjjlummuž pue'rben ko tōn seeiltummšin. Tāt peejj likktōōllmō'šše äā'lab mäāinaid ko jee'res vuu'din. VARK-vuu'd vaaikte historiallaš kōōskōsvuu'di oou'dummša da pe'jje tōōzz mäāinaid. Mäddāānmō'šše puä'tte rää'jtōōzz da likktōōllāmtaarb oudlde likktōōllmōōžž vaaiktōōzzi minimā'stem.

	-	Likktõõllmõõžž vuâđđan vuäitt lee'd tõt, što tu'tkkummšivui'm vuäžžat mätam täärkes ođđ teâđ pääi'kest le'be tu'tkkee'! tuâl'jõžpaažžtõõžž rajjsid cõõggât muđoi jijsteez prâppeei vue'zzi läppjumuž nu'tt, što tõiđ jeät piâssu teänab tu'tkkeep.
Ve'rğğnektõimmmjumuš	++	VARK-vuu'di da tõiđ õhtneeï äärvai vuämmšumuš da lokku vâlddmõš ouddkiõ'tte oudd mäddââ'nnem plaanummša oudlkâ'stemvuõđ.